

งานนิพนธ์พระพุทธศาสนาของพระพรหมโมลี
(วิลาศ ญาณวโร)

Buddhist Literary Works by Phra Brahmamoli
(Vilat Nānavaro)

พระมหานุกูล เงามาม* และสมพรนุช ตันศรีสุข**

Phramaha Anukul NGAONGAM and Sompornnuch TANSRISOOK

* นิลิตระดับดุษฎีบัณฑิต,

** ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* Ph.D. Candidate, ** Department of Eastern Languages,
Faculty of Arts, Chulalongkorn University, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 6 ก.พ. 2566

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 8 ก.ค. 2566

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 17 เม.ย. 2565

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 17 ส.ค. 2566

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ลักษณะของเนื้อหา และการประพันธ์ในงานนิพนธ์พระพุทธศาสนาภาษาไทยของพระพรหมโมลี รวมถึงความสำคัญของงานนิพนธ์ในสังคมไทย โดยศึกษางานนิพนธ์จำนวน 10 เรื่อง ซึ่งท่านแต่งขึ้นในระหว่างปี พ.ศ. 2506-2543 ผลการวิจัยพบว่า งานของพระพรหมโมลีเป็นงานเขียนเชิงวิชาการที่ได้รับอิทธิพลมาจากวรรณคดีบาลี โดยนำโครงสร้างและรูปแบบการอธิบายจากวรรณคดีบาลีมาใช้ในงานนิพนธ์ ได้แก่ ปณามคาถา (ปณามพจน์), อารัมภกถา, อุทเทส, นิทเทส, นิคมนกถา (ปัจฉิมพจน์), การอธิบายคำและความด้วยการตั้งรูปวิเคราะห์ศัพท์, ปทวิจยะ (การให้ความหมายและรายละเอียดของคำ), ไวยาพจน์, ปุจฉา-วิสัชนา, อุปมา, และนิทาน นอกจากนี้ชื่องานนิพนธ์ยังใช้ชื่อของวรรณคดีบาลี ซึ่งท่านได้นำมาใช้ทั้งหมด 4 ชื่อ ได้แก่ ทีปนี 7 เรื่อง, วิลาสินี 1 เรื่อง, รัตนมาลี 1 เรื่อง สำหรับงานอรรถาธิบาย และ วงศ์ 1 เรื่อง ซึ่งเป็นงานแสดงเหตุการณ์ตามลำดับเวลา การสร้างวรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาไทยตามแนวทางของวรรณคดีบาลี แสดงถึงอิทธิพลจากประเพณีการศึกษาของพม่า ซึ่งพระเถระมีความเชี่ยวชาญ ทั้งการศึกษาปริยัติ การสร้างงานวรรณกรรม และการปฏิบัติสมาธิ ตามประวัติของท่าน หลังจากจบการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี พระพรหมโมลีได้เข้าเป็นศิษย์กรรมฐานของท่านภักทันทตะ อาสภเถระ ธรรมมาจริยะ พระวิปัสสนาจารย์ ชาวพม่าผู้มีความรู้แตกฉานทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติ งานนิพนธ์ของพระพรหมโมลีมีความสำคัญต่อวรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาไทย 3 ด้าน ได้แก่ (1) เป็นวรรณกรรมไทยที่มีโครงสร้างและรูปแบบการอธิบายตามแนวทางของวรรณคดีบาลี (2) หัวข้องานนิพนธ์แต่ละเรื่องให้ข้อมูลสำคัญทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ หลักธรรมคำสอน การปฏิบัติกรรมฐาน พุทธประวัติ และศาสนประวัติ และ (3) สะท้อนการรับแนวคิดในการศึกษาพระพุทธศาสนาตามประเพณีของพม่า

ซึ่งการศึกษาปริยัติและการปฏิบัติกระทำควบคู่กัน งานนิพนธ์ของท่านจึงเป็นงานที่มีคุณค่าสำหรับชาวไทยที่นับถือพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในยุคนี้ซึ่งมีหนังสือพระพุทธศาสนาภาษาไทยค่อนข้างจำกัด ในขณะที่งานแปลภาษาไทยจากภาษาบาลียังไม่แพร่หลายกว้างขวาง

คำสำคัญ: วรรณคดีบาลี งานนิพนธ์พระพุทธศาสนา พระพรหมโมลี
(วิลาส ญาณวโร)

Abstract

The article aims to study the thematic and literary characteristics of ten Buddhist literary works written in Thai by Phra Brahmamoli (Vilat Nāṅnavaro) between 1963 and 2000 and their importance in Thai society. It was found that these works have structure and format based on Pali scholastic work, i.e., they consist of opening verses, prologue, uddesa (topic), niddesa (detail) and epilogue, including explanation methods, morphological analysis, padavicaya (definitions and details of words), vevacana (synonyms), upamā (metaphors), and nidāna (background story), Furthermore, names of Pali works are adopted for the names of the literary works, four of which are applied: dīpanī (seven times), vilāsinī (one time) and ratanamalī (one time), applied for commentary, and vaṃsa (one time) for a chronicle. Following Pali literature, the creation in Thai by Phra Brahmamoli is unsurprisingly influenced by the Myanmarese tradition, in which monk scholars are

skillful in scriptural learning, literary works writing and meditational practice. According to his background, Phra Brahmamoli completed his Pali Study of Thai tradition before becoming a pupil and practicing meditation under the guidance of Venerable Bhaddanta Āsabhathera Dhammācariya, a monk scholar from Myanmar. The works by Phra Brahmamoli are important to Thai Buddhist literature in three ways: (1) They are Thai literary works with structures, formats, and references based on Pali literature; (2) Their topics provide significant knowledge for Buddhists; (3) They show the impact of Myanmarese tradition, in which scriptural and meditational learning is simultaneous. Therefore, they were valuable for Thai Buddhists particularly in that age when Buddhist works in Thai were limited and the Thai translations from Pali texts not widely spread.

Keywords: Pali Literature, Buddhist Literary Works, Phra Brahmamoli
(Vilat Nāṇavaro)

1. บทนำ

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน มีพระภิกษุหลายรูป ซึ่งต่างวรรณกรรมด้านพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักแพร่หลายและได้รับการยอมรับ เช่น พุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินทปญโญ) สมเด็จพระพุทธิชยาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต) พระเมธีวชิโรดม (ว.วชิรเมธี) เป็นต้น ในบรรดาท่านเหล่านั้น พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร) ถือเป็นอีกรูปหนึ่งที่มีผลงานวรรณกรรมพระพุทธศาสนาหลายเรื่อง แม้ว่าท่านจะไม่ใช่ที่รู้จักมากนักในปัจจุบัน วรรณกรรมของท่านมีชื่อเป็นภาษาบาลี ลงท้ายด้วยคำว่า ทิปนี, วิลาสินี, และอื่น ๆ อีกทั้งยังมีโครงสร้างหรือวิธีการอธิบายเนื้อหาอย่างวรรณคดีบาลี ในจำนวนนี้มีวรรณกรรม 3 เรื่อง ได้แก่ ภูมิวิลาสินี, วิมุตติรัตนมาลี, และกรรมทิปนี ได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณกรรมเพชรน้ำเอกและได้รับรางวัลชนะเลิศวรรณกรรมสาขาศาสนาจากธนาคารกรุงเทพ¹ ผู้วิจัยซึ่งศึกษาความสัมพันธ์ของงานทิปนีภาษาบาลีของพระสิริมังคลาจารย์กับงานทิปนีภาษาไทยของพระพรหมโมลี จึงได้ค้นคว้างานนิพนธ์ทั้งหมดของพระพรหมโมลินำเสนอเป็นบทความเรื่องนี้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ลักษณะของเนื้อหาและการประพันธ์ในงานนิพนธ์พระพุทธศาสนาภาษาไทยของพระพรหมโมลี รวมถึงความสำคัญของงานนิพนธ์ในสังคมไทย การศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้างต้นจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาและความเข้าใจวรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาไทยที่มีชื่อเรียก โครงสร้าง และแนวทางการอธิบายอย่างวรรณคดีบาลี ซึ่งปัจจุบันนี้มีจำนวนมากขึ้นและได้รับความนิยมจากผู้ศึกษาปริยัติในประเทศไทย²

¹ อัจฉิน จันทรัมย์พร, *โลกทิปนี* (กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, 2545), ประวัตติ. อ้างถึงใน พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), *โลกทิปนี* (กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, 2545), ประวัตติ.

² วรรณกรรมกลุ่มนี้มีทั้งที่แต่งใหม่และแปลจากภาษาพม่า ยกตัวอย่างเช่น เรื่อง อานาปานทิปนี (ภาษาพม่า) ของท่านญาณธชเถระหรือแลตตี สยาตอว์, เรื่องยมกัตถทิปนี (ภาษาไทย) ของพระโกณฑัญญะ มหาสัทธัมมโชติกะ ที่มณฑลภาวะ ธัมมาจริยะ, เรื่องรูปสัททิปนี

แม้จะมีผู้ศึกษาบทความหรืองานวิจัยเกี่ยวกับวรรณกรรมของพระพรหมโมลีบ้างแล้วก็ตาม³ แต่งานเหล่านี้เน้นศึกษาเฉพาะบางเรื่องเท่านั้น ไม่ได้ลงลึกในแง่ประวัติความเป็นมาของท่านหรือเนื้อหาและภาษาในภาพรวม ในการวิจัยนี้จะศึกษาตัวบทเนื้อหาจากวรรณกรรม 10 เรื่อง ได้แก่ (1) โลกที่ปณี (กรกฎาคม 2506) (2) มุนีนาถที่ปณี (ตุลาคม 2506) (3) วิปัสสนาที่ปณี (ธันวาคม 2506) (4) โลกนาถที่ปณี (มีนาคม 2507) (5) ภาวนาที่ปณี (ตุลาคม 2507) (6) โพธิธรรมที่ปณี (ธันวาคม 2507) (7) ภูมิวิลาสินี (พฤศจิกายน 2511) (8) วิมุตติรัตนมาลี (พฤศจิกายน 2515) (9) กรรมที่ปณี (ตุลาคม 2517) และ (10) วิปัสสนาวงศ์ (2543) ซึ่งถือเป็นงานเขียนประเภทวงศ์หรือวงศ์เรื่องแรก และเป็นงานชิ้นสุดท้ายในชีวิตของท่าน ผู้วิจัยเริ่มต้นด้วยการศึกษาภูมิหลังงานนิพนธ์ของพระพรหมโมลี จากนั้นจึงศึกษาวิเคราะห์ตัวงานนิพนธ์ในประเด็นของประเภทและชื่อเรียก เนื้อหา ภาษา และปิดท้ายด้วยความสำคัญของงานนิพนธ์เหล่านี้ในวรรณกรรมพุทธศาสนาภาษาไทย

2. ภูมิหลังงานนิพนธ์พระพุทธศาสนาภาษาไทย ของพระพรหมโมลี

พระพรหมโมลีมีชื่อเดิมว่า วิลาศ ทองคำ เกิดเมื่อปี พ.ศ. 2473 ที่จังหวัดกาญจนบุรี อุปสมบทเมื่อปี พ.ศ. 2493 ณ วัดบรมสถล (วัดดอน) กรุงเทพมหานคร

(ภาษาไทย) ของพระมหาธิตติพงษ์ อุตตมปญโญ เป็นต้น มีข้อสังเกตว่า ผู้ที่ผลิตงานวรรณกรรมเหล่านี้เป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาจากพม่า หรือศึกษาในสำนักที่ได้รับอิทธิพลจากพม่า เช่น สำนักวัดท่ามะโอ, สำนักวัดจากแดง เป็นต้น.

³ เช่น งานวิจัยของพระพัฒนา ธรรมสาโร (2557) เรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมในกรรมที่ปณีของพระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), งานวิจัยของอรุณพล เปี่ยมปฐม (2560) เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์กุศลกรรมบถเพื่อพัฒนาชีวิต, บทความของพระกฤษณุปญญาวชิโร (กาแก้วมิตรमार), ภัณฑิลา น้อยเจริญ และคิต วรณดี (2560) เรื่อง ภูมิวิลาสินี : เครื่องเตือนใจให้สังคมอยู่ในพุทธโอวาท เป็นต้น.

โดยมีพระธรรมปัญญาบดี (พิน ชุตินฺธโร)⁴ วัดสามพระยา เป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่ออุปสมบทแล้วได้เข้าศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลีจนสำเร็จการสอบไล่ระดับเปรียญธรรม 9 ประโยคในปี พ.ศ. 2503 ภายหลังจึงได้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดดอน (2509) และย้ายไปดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดยานนาวาในปี พ.ศ. 2531⁵ รวมถึงเป็นผู้บริหารการพระศาสนาหลายด้าน⁶ หลังจากสำเร็จการศึกษาชั้นเปรียญธรรม 9 ประโยค พระมหาวีลาศได้เข้าศึกษากรรมฐานกับท่านภัททันตะ อาสภเถระ ธัมมาจริยะ⁷ พระวิปัสสนาจารย์ชาวพม่า ผู้แตกฉานในพระไตรปิฎกและอรรถกถาบาลี ตลอดจนตำราไวยากรณ์ต่าง ๆ ซึ่งได้เดินทางมาสอนกรรมฐาน ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร ในปี พ.ศ. 2496 ตามคำเชิญของพระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ)⁸ ต่อมาในปี พ.ศ. 2505 ท่านอาสภเถระ

⁴ เป็นสมณศักดิ์ในขณะนั้น สมณศักดิ์สุดท้ายก่อนมรณภาพเป็นสมเด็จพระพุทธิโชษาจารย์.

⁵ อาจิน จันทัมพร อ้างถึงใน พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), *โลกที่ปณี*, ประวัตติ.

⁶ ได้แก่ กรรมการสังคีตการกสงฆ์ในการสังคายนาพระธรรมวินัยและตรวจชำระพระไตรปิฎกในช่วงปี พ.ศ. 2525-2530, กรรมการสำนักฝึกอบรมพระธรรมทูตผู้ทรงคุณวุฒิ และได้ดำรงตำแหน่งกรรมการศูนย์ควบคุมการไปต่างประเทศสำหรับพระภิกษุสามเณร (ศ.ต.ภ.), ประธานกรรมการแปลพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเมื่อปี พ.ศ. 2536 เป็นต้น. ดูเพิ่มเติมใน ประกาศสถาปนาสมณศักดิ์, 22 ธันวาคม 2537, 4-8.

⁷ ท่านภัททันตะ อาสภเถระ ธัมมาจริยะ ชาวพม่ารูปนี้เป็นคนละรูปกับสมเด็จพระพุฒาจารย์ หรือพระพิมลธรรม (อาจ อาสภเถระ) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ในบทความนี้ ผู้วิจัยจะเรียกท่านภัททันตะ อาสภเถระ ธัมมาจริยะ ว่าท่านอาสภเถระ ด้วยความเคารพตามแบบไทย โดยปกติแล้วคำว่า “ภัททันตะ” มีความหมายว่า พระเดชพระคุณ เป็นคำเรียกนำหน้าชื่อซึ่งชาวพม่าใช้เรียกพระสงฆ์ที่เป็นพระเถระพรรษา 10 ขึ้นไป หรือพระสงฆ์ที่มีสถานะเป็นอาจารย์สั่งสอนศิษย์ในสำนักต่าง ๆ เพื่อเป็นการยกย่อง ดังนั้นคำว่า ภัททันตะ คำเดียวจึงไม่ใช่ชื่อเฉพาะของพระสงฆ์รูปใดรูปหนึ่ง และไม่ควรถูกใช้เป็นชื่อเรียกท่านในบทความ.

⁸ เป็นสมณศักดิ์ในขณะนั้น สมณศักดิ์สุดท้ายก่อนมรณภาพเป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์.

ได้ย้ายไปเป็นพระวิปัสสนาจารย์ที่สำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม จังหวัดชลบุรี ปีเดียวกันนั้นพระมหาวิลาศได้เข้าฝากตัวเป็นศิษย์ของท่าน ปีถัดมา พ.ศ. 2506 จึงเริ่มมีการเผยแพร่งานเขียนของท่านถึง 3 เรื่องติดกัน

ท่านอาสภเถระเป็นพระภิกษุที่มีความรู้ด้านปริยัติและปฏิบัติอย่างลึกซึ้ง ช่วงที่ยังจำพรรษาอยู่ในพม่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2443 ท่านได้ดำรงตำแหน่งคณะ วาจกษยาดอร์ (ဝါကျ ခရုတော်/Vācaka Sayadaw) ซึ่งมีฐานะเป็นคณาจารย์ ชั้นผู้ใหญ่ของมหาวิสุตารามมหาวิทยาลัย มีหน้าที่สอนพระไตรปิฎกบาลี อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์สำคัญต่าง ๆ ให้แก่พระนักศึกษา⁹ เมื่อท่านเดินทาง มาสอนกรรมฐานในประเทศไทยก็มีพระภิกษุและคฤหัสถ์มอตัวเป็นศิษย์จำนวนมาก ศิษย์บางท่านเขียนหนังสือเกี่ยวกับหลักธรรมและการปฏิบัติในพระพุทธ ศาสนา¹⁰ แสดงให้เห็นว่า ท่านอาสภเถระเป็นแบบอย่างของพระภิกษุที่มีความ สามารถทั้งด้านวิปัสสนาธุระและคันถธุระ แม้ท่านจะสอนวิปัสสนาธุระเป็นหลัก แต่ก็น่าจะมีการถ่ายทอดความรู้ด้านคันถธุระให้แก่ศิษย์ด้วย การเป็นศิษย์ของ ท่านอาสภเถระผู้ทรงปริยัติและปฏิบัติน่าจะเป็นแรงบันดาลใจและมีส่วนอย่างยิ่ง ในการสร้างสรรค์วรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาไทยของพระพรหมโมลี¹¹ แม้ จะไม่มีบันทึกเกี่ยวกับรูปแบบการเรียนกรรมฐานหรือองค์ความรู้ที่ท่านได้รับจาก

⁹ พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), *วิปัสสนาวงศ์* (กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, 2545), 55-56.

¹⁰ เช่น ธนิต อยู่โพธิ์ ซึ่งเป็นผู้เขียนหนังสือ *วิปัสสนานิยม, วิสุทธิญาณนิเทศ, สติปัญญา* สำหรับทุกคน เป็นต้น. ดูเพิ่มเติมใน *เรื่องเดียวกัน*, 52-65.

¹¹ ในปัจฉิมพจน์ของโลกที่ปนี ซึ่งเป็นผลงานเรื่องแรกของพระพรหมโมลี ปรากฏ ข้อความสื่อถึงปณิธานในการนิพนธ์วรรณกรรมพระพุทธศาสนาเพื่อเผยแผ่หลักธรรม คำสอน อันเป็นภาระหน้าที่ของผู้ที่ผ่านการศึกษาทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติมาแล้วจะต้อง ทำให้สำเร็จลุล่วง แสดงให้เห็นว่า การได้เข้ามอตัวเป็นศิษย์และได้ศึกษาวิชาความรู้จาก ท่านอาสภเถระ น่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้พระพรหมโมลีเริ่มเขียนวรรณกรรมพระพุทธ ศาสนาในหัวข้อต่าง ๆ จนปรากฏเป็นงานนิพนธ์ถึง 10 เรื่อง. ดูเพิ่มเติมใน *พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), โลกที่ปนี*, 318.

ท่านอาสาเถระ แต่ผลงานวรรณกรรมพระพรหมโมลีก็เป็นประจักษ์พยานอย่างหนึ่งว่ามีลักษณะเหมือนวรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาพม่าซึ่งเป็นรูปแบบที่ท่านน่าจะได้รับมาจากพระอาจารย์ของท่าน

วรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาพม่าเป็นงานนิพนธ์อย่างหนึ่งของพระเถระที่สำเร็จการศึกษาชั้นธัมมาจริยะ (ဝဏ္ဏဝါဒီ) ซึ่งได้รับการยกย่องอย่างสูงจากรัฐบาลและประชาชนชาวพม่า วรรณกรรมเหล่านี้ใช้ชื่อเรื่องเป็นภาษาบาลี มีรูปแบบ โครงสร้าง และการอธิบายความตามอย่างวรรณคดีบาลี ได้แก่ บทปณามคาถา, อาร์มภกถา, อุทเทส, นิทเทส และบทนิคมกถา เช่น งานนิพนธ์ของท่านแลดี สยาดอว์ หรือพระญาณธชเถระ ชาวพม่า ผู้เขียนวรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาพม่าไว้ในระหว่างปี พ.ศ. 2423-2457¹² แม้จะแต่งเป็นภาษาพม่า แต่ท่านก็รับรองประกอบหรือวิธีการในวรรณคดีบาลีมาใช้ ทำให้งานเขียนยังคงลักษณะของวรรณคดีบาลีทุกประการ ความสามารถของพระเถระสะท้อนให้เห็นถึงแนวทางการศึกษาของคณะสงฆ์พม่า คือ คັນถุระและวิปัสสนาธุระ อันเป็นการศึกษาปริยัติและปฏิบัติที่จะต้องเล่าเรียนควบคู่กันไป พระสงฆ์พม่าที่สำเร็จการศึกษาชั้นสูงจึงมีความสามารถในการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านปริยัติและปฏิบัติในเวลาเดียวกัน เห็นได้ชัดในหมู่พระอาจารย์ชาวพม่าที่มีชื่อเสียงซึ่งทำหน้าที่เป็นครูสอนภาษาบาลีและหัวข้อธรรม ประพันธ์ผลงานใหม่ ๆ เป็นภาษาบาลีหรือภาษาพม่า แต่ก็มีฐานะเป็นพระวิปัสสนาจารย์คอยชี้แนะข้อกรรมฐานให้แก่ศิษย์ในสำนักด้วย¹³

¹² งานนิพนธ์ของท่านแลดี สยาดอว์ เป็นหัวข้อสำคัญในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้นสามารถจำแนกงานเขียนของท่านออกเป็นหัวข้อต่าง ๆ ตามประเภท ได้ดังนี้ (1) หัวข้อบารมี, (2) หัวข้อกรรมฐาน, (3) หัวข้อธรรม, (4) หัวข้ออุโบสถ, (5) หัวข้อทาน, (6) หัวข้อศีล และ (7) หัวข้อไวยากรณ์บาลี รวมแล้วมีมากกว่า 33 เรื่อง ในจำนวนนี้มีงานที่ใช้ชื่อที่ป็นีมากถึง 25 เรื่อง, ชื่อนิสสัย 2 เรื่อง, ชื่อสังเขป 2 เรื่อง, ชื่อกรรมฐาน 2 เรื่อง, ชื่อสมุปปาบท 1 เรื่อง, และชื่อวินิจฉัย 1 เรื่อง. ดูเพิ่มเติมใน พระญาณธชเถระ (แลดี สยาดอว์), อานาปานทีปนี, แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์ (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, 2551), 11-13.

¹³ เช่น ท่านแลดี สยาดอว์ หรือพระญาณธชเถระ, ท่านโสภณมหาเถระ ธัมมาจริยะ

แนวคิดด้านการศึกษาของพระพรหมโมลีที่ปรากฏในวรรณกรรมสอดคล้องกับการศึกษาพระพุทธศาสนาแบบคณะสงฆ์พม่าที่เรียกว่า ธัมมาจริยะ ผลงานของพระพรหมโมลีแสดงถึงความตั้งใจของท่านที่จะศึกษาปริยัติและปฏิบัติควบคู่กัน โดยเฉพาะหลังจากที่ท่านได้ปฏิบัติวิปัสสนากับท่านอาสาเถระ ท่านมีความมุ่งมั่นที่จะค้นคว้าพระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์ต่าง ๆ เพื่อแต่งหนังสือตลอดระยะเวลาที่ท่านยังมีชีวิตอยู่

(ข้าพเจ้า)¹⁴ นับแต่อุปสมบทมา ก็ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมตามกำลังสติปัญญา สำเร็จการศึกษาเปรียญธรรม 9 ประโยค เมื่อปีพุทธศักราช 2503 ครั้งเสร็จธุระในด้านปริยัติศึกษาแล้ว ก็ใฝ่ใจในการปฏิบัติธรรมตามกำลังศรัทธา ได้เข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน 2 ครั้ง โดยมีพระอาจารย์แข่ง อุตตรกุโข และพระอาจารย์ภักทันทตะ อาสเถระ ธัมมาจริยะ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ผู้บอกรรมฐาน

ครั้นออกจากการปฏิบัติวิปัสสนาแล้ว พอมีเวลาว่างก็คิดรจนานหนังสือ โลกที่ปณี นี้ขึ้น ค้นคว้าเอามาจากกถาของท่านบูรพาจารย์แต่ปางก่อน ซึ่งท่านกล่าวไว้ในที่ต่าง ๆ ประมวลมาไว้ตามสมควรแก่เรื่องในที่นี้ เพื่อต้องการจะชี้ทางปฏิบัติแก่ท่านสาธุชนทั้งหลายผู้มีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย¹⁵

ข้อความจากเรื่องโลกที่ปณี ได้แสดงถึงปณิธานอันแน่วแน่ของพระพรหมโมลีที่ประสงค์จะเล่าเรียนค้นถุระและวิปัสสนาธุระไปด้วยกัน เห็นได้จากผลงาน

และท่านภักทันทตะ อาสเถระ ธัมมาจริยะ เป็นต้น. ท่านเหล่านี้เป็นพระอาจารย์ชาวพม่าที่ได้รับการศึกษาเล่าเรียนทั้งค้นถุระและวิปัสสนาธุระ เมื่อสำเร็จการศึกษาก็ทำหน้าที่เป็นพระอาจารย์อบรมสั่งสอนด้านปริยัติและปฏิบัติแก่ศิษย์ของท่าน.

¹⁴ หมายถึง พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร).

¹⁵ พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), *โลกที่ปณี*, 318.

วรรณกรรมของท่านที่เขียนอธิบายในแง่ของปริยัติและหลักปฏิบัติกรรมฐานอยู่หลายเรื่อง

แม้พระพรหมโมลีเป็นผลิตผลของหลักสูตรการศึกษาปริยัติแผนกธรรมและบาลี แต่งานนิพนธ์ทั้ง 10 เรื่องเป็นที่ประจักษ์ว่าท่านมีความรู้และความเชี่ยวชาญด้านพระไตรปิฎกและวรรณคดีบาลี ซึ่งเป็นไปได้ว่าเป็นผลจากการศึกษากับพระอาจารย์ชาวพม่า ในระหว่างนั้นเป็นช่วงที่คณะสงฆ์ไทยมีความเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาปริยัติและปฏิบัติ มีการแปลพระไตรปิฎกบาลีเป็นภาษาไทย การสถาปนามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยซึ่งมุ่งเน้นวิชาการพระพุทธศาสนาแก่พระสงฆ์ การนิมนต์พระอาจารย์จากพม่ามาสอนทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติ นับว่างานนิพนธ์ของท่านเป็นหลักฐานสำคัญที่สะท้อนประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาไทยในช่วงนั้น

3. งานนิพนธ์พระพุทธศาสนาภาษาไทยของพระพรหมโมลี

งานนิพนธ์ของพระพรหมโมลีเป็นงานเขียนประเภทอรรถาธิบายที่ใช้ข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสสต่าง ๆ โดยเฉพาะการใช้ชื่อที่ป็นซึ่งเป็นชื่อที่นิยมใช้ในวรรณคดีบาลีกลุ่มอรรถาธิบาย การใช้ชื่อเรียกโครงสร้าง และรูปแบบตามอย่างวรรณคดีบาลี ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงประเด็นเหล่านี้ตามลำดับ ดังต่อไปนี้

3.1 ประเภทงานนิพนธ์และชื่อเรียก

คัมภีร์พระพุทธศาสนาในประเพณีการศึกษาปริยัติของพระสงฆ์อาจเรียกว่า วรรณคดีบาลี เพราะใช้ภาษาบาลีในการเขียน วรรณคดีบาลีมีแนวทางเฉพาะตนจากการยืมวิธีการที่แสดงไว้ในคัมภีร์เนตติปกรณ์¹⁶ เริ่มตั้งแต่งานชิ้น

¹⁶ กิตติศักดิ์ ลาภสุริยกุล, “ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาเถรวาทต่อการศึกษาพระไตรปิฎก” (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

อรรถกถาเรื่อยมาจนถึงปกรณ์วิเสส วรรณคดีบาลีแต่ละเรื่องจะมีชื่อเรียกเป็นของตนเอง โดยมีศัพท์สุดท้ายของชื่อซึ่งเป็นคำสมาสที่แสดงถึงลักษณะของงาน โดยเฉพาะชื่อที่ปีนี้นั้นปรากฏอยู่ในวรรณคดีบาลีกลุ่มอรรถกถาและฎีกาหลายเรื่อง งานวรรณกรรมของพระพรหมโมลีมี 2 ประเภท ได้แก่ อรรถาธิบาย และ ว่างสะ งานประเภทอรรถาธิบายมี 9 เรื่อง มีชื่ออยู่ 3 ชื่อ คือ (1) ทิปนี 7 เรื่อง ได้แก่ โลกทิปนี, มุนีนาทิปนี, วิปัสสนาทิปนี, โลกนาถทิปนี, ภาวนาทิปนี, โพธิธรรมทิปนี, และกรรมทิปนี (2) วิลาสินี 1 เรื่อง ได้แก่ ภูมิวิลาสินี (3) รัตนมาลี 1 เรื่อง ได้แก่ วิมุตติรัตนมาลี ส่วนว่างสะ มี 1 เรื่อง คือ วงศ์ ซึ่งมีใช้เพียงเรื่องเดียว ได้แก่ วิปัสสนาวงศ์

ตำราไวยากรณ์และอภิธานศัพท์บาลี ได้อธิบายที่มาและให้ความหมายของศัพท์ที่ใช้เป็นชื่อของวรรณคดีเหล่านี้ไว้ว่า ทิปนี สร้างมาจากรากศัพท์ของคำกริยาหรือธาตุ (Root) ว่า ทิปฺ (dīp) ใช้ในความหมายว่า จุดไฟ, ส่องแสง, ชี้แจง หรืออธิบาย เมื่อนำมาประกอบกับ ยุ (yu) ปัจจัย (Suffix) และ อี ปัจจัย เพื่อให้เป็นคำนามเพศหญิงหรืออิทธิลิงค์ (Feminine) จะมีรูปเป็น “ทิปนี” มีความหมายว่า การส่องสว่าง, การชี้แจงหรืออธิบาย¹⁷ งานนิพนธ์ที่ใช้ชื่อทิปนีทั้ง 7 เรื่อง จึงเป็นการอธิบายหรือชี้แจงประเด็นต่าง ๆ ได้แก่ เรื่องโลกหรือจักรวาล, เรื่องพุทธประวัติและการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์, เรื่องกรรมฐาน, เรื่องธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้, และเรื่องกรรม ส่วนวิลาสินี มาจากคำนามว่า วิลาส (vilāsa) แปลว่า เสน่ห์, ความงดงาม, การกรีดกราย เมื่อคำนี้นลง อี (หรือ อินี) ปัจจัย (-ī หรือ -inī Suffix) ในตัดทิต จึงได้รูปเป็น วิลาสินี แปลว่า มีเสน่ห์, มีความงาม และมักใช้เป็นคำคุณศัพท์ หากใช้เป็นคำนามจะหมายถึงผู้หญิงหรือสตรี¹⁸ วรรณกรรมเรื่องภูมิวิลาสินีเป็นการแสดงเสน่ห์ความงดงามของถ้อยคำจากแหล่ง

ลงกรณราชวิทยาลัย, 2560), 23.

¹⁷ T.W. Rhys Davids and William Stede, *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*, s.v. “Dīpanī.”

¹⁸ A. P. Buddhaddatta Mahāthera, *concise Pali-English Dictionary*, s.v. “Vilāsini.”

คัมภีร์และพระอรธกถาจารย์ต่าง ๆ ที่พระพรหมโมลีได้ประมวลและเรียบเรียงขึ้นเพื่ออธิบายภูมิในจักรวาลและหลักปฏิบัติที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายเข้าถึงภูมินั้น ๆ

(ข้าพเจ้า) จึงมีใจเป็นกุศลคิดค้นคว้าวรณาวรรณกรรมไทย เรื่อง **ภูมिवิลาสินี** นี้ขึ้น โดยประมวลความจากกถาถ้อยคำของท่านบูรพาจารย์ผู้ทรงญาณทั้งหลาย ซึ่งท่านได้กล่าวไว้ในคัมภีร์ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลักฐานอ้างอิงส่วนมากนั้น ได้นำมาจากพระบาลีสุดตันตปิฎกและอรธกถารวบรวมแล้วรจนาไว้¹⁹

ปัจฉิมพจน์ที่ระบุไว้ท้ายเรื่องภูมिवิลาสินีทำให้เข้าใจว่าชื่อวิลาสินีในงานนิพนธ์ของพระพรหมโมลี คืองานเขียนที่นำเสนอหรือความงดงามจากเนื้อหาพุทธพจน์ ตัวยบทพระสูตรต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรธกถา รวมถึงแหล่งข้อมูลจากคัมภีร์ชั้นหลังมาเรียบเรียงขึ้นเป็นวรรณกรรมของท่านเอง

แต่สำหรับบางชื่อเป็นการสร้างสรรค์ใหม่โดยอาศัยหลักการตั้งชื่อแบบวรรณคดีบาลี นั่นคือคำว่า รัตนมาลี ซึ่งสร้างจากคำนาม 2 คำ คือ รตน (ratana) + มาลา (mālā) รตน เป็นศัพท์ประเภทนปุงสกลิงค์หรือเพศกลาง (Neuter) แปลว่า อัญมณี, สมบัติ, ดวงแก้ว, และเครื่องวัด ส่วน มาลา เป็นคำนามเพศหญิง แปลว่า พวงมาลัย, พวงดอกไม้, ระเบียบ, แถวหรือแนว²⁰ เมื่อนำคำทั้ง 2 เข้าสมาสกันแล้วลง อี ปัจจัยเช่นเดียวกับวิลาสินี จึงได้รูปเป็น รัตนมาลี²¹ วิมุตติรัตนมาลี

¹⁹ พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), *ภูมिवิลาสินี* (กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, 2545), 679.

²⁰ มูลนิธิภูมิพลภิกขุ, *พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ : ฉบับภูมิพลภิกขุ พิมพ์ครั้งที่ 2*. อ้างคำว่า “มาลา และ รตน.”

²¹ งานวิจัยของอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล ได้ให้ความเห็นว่า ปกติแล้วชื่อคัมภีร์พุทธศาสนา ภาษาบาลีส่วนใหญ่จะเป็นศัพท์เพศหญิงหรืออติลึงค์ (Feminine) เช่น คัมภีร์ปรมัตถโชติกา, คัมภีร์มโนรถปุรณี, คัมภีร์ปรมัตถทีปนี, คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี, คัมภีร์อัฐฐสาสินี เป็นต้น เหล่านี้ล้วนเป็นศัพท์เพศหญิงทั้งสิ้น น่าสังเกตว่าชื่อ *รตนมาลี* ในงานนิพนธ์ของพระพรหมโมลี

จึงหมายถึง “วรรณกรรมที่เป็นเสมือนพวงมาลัยแห่งรัตนหรือดวงแก้ว อันแสดงวิมุตติธรรมคือความหลุดพ้น” ความหมายดังกล่าวนี้สอดคล้องกับ ปณิธานที่ผู้แต่งได้กล่าวไว้ท้ายเรื่องวรรณกรรมของท่านด้วย²²

ชื่อสุดท้ายคือ วงศ์ หรือ วิส (Vaṁśa) เป็นชื่อที่ใช้ทั่วไปสำหรับงานเขียนเกี่ยวกับพงศาวดารหรือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ตามลำดับเวลา เป็นคำในภาษาสันสกฤต บาลีมีรูปเป็น วิส (Vaṁśa) คำนี้ทั้งสองภาษาใช้เป็นคำนามเพศชาย (Masculine) แปลว่า วงศ์ตระกูล, ไม้ไผ่, ปี่, ชลุ่ม, สาย, และราว²³ ผลงานของท่านที่ชื่อ วิปัสสนาวงศ์ มีเนื้อหาแสดงลำดับการสืบทอดแนวคิดและหลักปฏิบัติกรรมฐานที่พระเถระแต่ละรุ่นได้รับการถ่ายทอดจากพระโสณะและพระอุตตระชาวชมพูทวีปเข้ามาสู่พม่า ภายหลังจึงเริ่มเผยแพร่มาสู่สยามโดยท่าน ภัททันตะ อาสภเถระ ธัมมาจริยะ ชาวพม่า ในปี พ.ศ. 2496

นั้นลงท้ายด้วย อี ปัจจัย (-ī Suffix) ซึ่งบ่งบอกว่าศัพท์นี้เป็นคำนามเพศชาย (Masculine) หากเป็นนามเพศหญิงจะได้อรูปเป็น รตนมาลีนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าชื่อวรรณกรรมที่ลงท้ายด้วย อินี ปัจจัย (-inī Suffix) ประกอบท้ายศัพท์เพื่อใช้เป็นคำนามเพศหญิงอาจลดรูปกลับไปใช้ อี ปัจจัยที่เป็นคำนามเพศชายได้ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือคัมภีร์ *ชินกาลมาลี* ซึ่งเป็นชื่อเพศหญิง แต่ก็มีผู้เรียกคัมภีร์นี้ในรูปคำนามเพศชายว่า *ชินกาลมาลี* เช่นกัน. ดูเพิ่มเติมใน อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, “วรรณกรรมล้านนา : ภูมิปัญญา ลักษณะเด่น และคุณค่า,” (รายงานการวิจัย, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2559), 170-171.

²² ปัจฉิมพจน์ท้ายเรื่องวิมุตติรัตนมาลี ได้กล่าวถึงปณิธานในการเขียนวรรณกรรมเรื่องนี้ไว้ว่า “ข้าพเจ้า) จึงตั้งใจรจนาวรรณกรรมเรื่องนี้ขึ้น โดยตั้งชื่อว่า *วิมุตติรัตนมาลี* ซึ่งมีความหมายว่าเป็นวรรณกรรมที่ประจงแต่งขึ้นให้เป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงามประหนึ่งสร้อยเพชรสำหรับประดับดวงใจของเมธีชนคนมีปัญญา อันว่าด้วยวิมุตติธรรม ความพ้นทุกข์ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา” ดูเพิ่มเติมใน พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), *วิมุตติรัตนมาลี* (กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, 2545), 636-637.

²³ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, *ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต* พิมพ์ครั้งที่ 5. อ้างคำว่า “วิส (Vaṁśo).”

โดยสรุป บรรดาวรรณกรรมทั้งหมดของพระพรหมโมลีล้วนมีการตั้งชื่อเรียก โดยใช้ชื่อบริษัณมาจากวรรณคดีบาลีทั้งสิ้น

3.2 เนื้อหาวรรณกรรม

เนื้อหาของวรรณกรรมทั้ง 10 เรื่องของพระพรหมโมลี จำแนกตามลักษณะเนื้อหา มี 4 ประเภท ได้แก่ งานที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา กรรณฐาน ประวัติของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ และโลกศาสตร์และพงศาวดาร มีรายละเอียดดังนี้

3.2.1 หลักธรรม

โพธิธรรมที่ปณี (2507) เป็นงานอรรถาธิบายอริยสัจ 4 อันเป็นหลักธรรมเพื่อการรู้แจ้งในพระพุทธศาสนา เรื่องนี้มีเนื้อหา 3 บท มีประเด็นย่อย ๆ รวมแล้วมากกว่า 50 ประเด็น ซึ่งมุ่งอธิบายความหมายและลักษณะของทุกข์ที่มาของทุกข์ ความดับทุกข์ และวิธีดับทุกข์ หลักการสำคัญที่นำไปสู่อริยสัจเหล่านี้คืออริยมรรคมีองค์ 8 ที่เหลือนั้นอธิบายหลักปฏิบัติและอานิสงส์ของอริยสัจ รวมถึงแสดงตัวอย่างของผู้ที่ได้รับผลเมื่อปฏิบัติตามหลักอริยสัจ ส่วน *วิมุตติรัตนมาลี* (2515) มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายหลักวิมุตติธรรม (ความหลุดพ้น) ในระดับโลกียะและโลกุตระ ดังที่พระพรหมโมลีแสดงถึงความประสงค์ของท่านไว้ในบทปณามพจน์ ว่า

ข้าพเจ้าขอถวายนมัสการแด่องค์สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์
พระองค์ผู้ทรงมีพระมหากรุณาใหญ่แผ่ไปในไตรภพ และพระนพ
โลกุตรธรรมอันล้ำเลิศ กับทั้งพระอริยสงฆ์ผู้ทรงคุณอันประเสริฐ ด้วย
เศียรเกล้า แล้วจักอภิวาหนบไหว้ซึ่งท่านบูรพาจารย์ทั้งหลายผู้ทรงไว้
ซึ่งญาณและคุณอันบริสุทธิ์ด้วยคารวะเป็นอย่างยิ่งแล้ว จักรณา
เรียบเรียงอรรถวรรณนาซึ่งตั้งชื่อว่า วิมุตติรัตนมาลี เพื่อชี้แจงถึงเรื่อง

วิมุตติธรรมความหลุดพ้น ตามอนุสาสนีแห่งองค์สมเด็จพระทศพล
สัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเหล่าเมธีผู้มีปกติเห็นภัยในวัฏสงสารได้พากัน
แนะนำและประพฤติปฏิบัติสืบทอดกันมานานเข้า ขอมวลชนผู้มีปัญญา
ทั้งหลายจงตั้งใจศึกษาอรรถาธิบายอันมีชื่อว่า วิมุตติรัตนมาลี ใน
โอกาสต่อไปนี้ด้วยดีเทอญ²⁴

บรรดาศรรณกรรมทั้งหมดของพระพรหมโมลี วิมุตติรัตนมาลีเป็น
งานเขียนที่มีรายละเอียดมากกว่าเรื่องอื่น ๆ เนื้อหาในเล่มมุ่งอธิบายหัวข้อ
วิมุตติ 5 ประเภท ได้แก่ (1) วิกขัมภณวิมุตติ (2) ตทังควิมุตติ (3) สมุจเฉทวิมุตติ
(4) ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ และ (5) นิสสรณวิมุตติ ส่วนที่มีรายละเอียดมากที่สุด คือ
วิกขัมภณวิมุตติและตทังควิมุตติซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการหลุดพ้นด้วยการข่ม
กิเลสและการหลุดพ้นด้วยองค์วิปัสสนาที่เป็นคู่ปรับกิเลสแต่ละประเภท โดย
วิมุตติทั้ง 2 มีความสำคัญต่อความเข้าใจและการปฏิบัติให้เข้าถึงความหลุดพ้น
ในเบื้องต้น ตลอดจนเป็นหลักการสำคัญที่นำไปสู่วิมุตติข้ออื่น ๆ *กรรมที่ปณี*
(2517) ได้แสดงประเด็นสำคัญ 3 ส่วน ส่วนแรก คือ การจำแนกประเภทของ
กรรม 3 กลุ่ม ส่วนที่ 2 เป็นหัวข้อเรื่องผลกรรมหรือวิบากที่สัตว์จะได้รับจาก
กรรมที่สั่งสมไว้ และ ส่วนที่ 3 เกี่ยวกับการเผาทำลายกรรม ซึ่งเนื้อหาส่วนนี้มี
รายละเอียดมากกว่าส่วนอื่น ๆ ในตอนท้ายยังแสดงหลักปฏิบัติสำหรับทำลาย
วิบากกรรมด้วยมรรคญาณ 4 ประเภทตามลำดับ เริ่มจากโสดาปัตติมรรคญาณ
จนถึงอรหัตมรรคญาณ

3.2.2 กรรมฐาน

วิปัสสนาที่ปณี (2506) เป็นงานอรรถาธิบายวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งเป็น
หลักปฏิบัติที่นำไปสู่ความดับทุกข์ อารัมภกถาของเรื่องกล่าวเชิญชวนให้ผู้อ่าน
ได้สนใจและปรารถนาที่จะเข้าถึงหลักวิปัสสนาเพื่อเห็นแจ้งทุกข์และความดับทุกข์

²⁴ พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), *วิมุตติรัตนมาลี*, 25.

เนื้อหามุ่งให้รายละเอียดเกี่ยวกับวิปัสสนาญาณ 16 ประการ²⁵ โดยแทรกการอธิบายความหมาย ความสำคัญ และหลักปฏิบัติของวิปัสสนา รวมถึงตัวอย่างของผู้สำเร็จผลจากวิปัสสนาที่นำมาแสดงเพิ่มเติมเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจวิปัสสนาญาณชัดเจนขึ้น ส่วน *ภาวนาทีปนี* (2507) เป็นการอธิบายหัวข้อกรรมฐานทั้งสมถะและวิปัสสนา ต่างจากเรื่องวิปัสสนาทีปนีที่อธิบายเฉพาะวิปัสสนา หากไม่นับส่วนที่เป็นอารัมภกถา ทีปนีเรื่องนี้มีเพียง 2 ส่วน แยกเป็นภาวนาภาคที่ 1 คือ สมถภาวนา และภาวนาภาคที่ 2 คือ วิปัสสนาภาวนา สารสำคัญของงานเขียนเรื่องนี้ปรากฏรายละเอียดเกี่ยวกับสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาเท่า ๆ กัน ตามที่ผู้แต่งได้กล่าวไว้ชัดในงานนิพนธ์

สมเด็จพระสรรเพชญ์สัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ผู้ยิ่งใหญ่ด้วยพระภาวนาคุณอันประเสริฐสุด ได้ทรงมีพระพุทธานุญาตแยกประเภทแห่งภาวนากรรมไว้เพื่อให้จำง่าย ๆ ว่า ภาวนานั้น มีอยู่ 2 ภาค คือ 1. สมถภาวนา 2. วิปัสสนาภาวนา อรรถาธิบายแห่งภาวนาทั้ง 2 ภาคนี้ จะมีเป็นประการใดบ้างนั้น จักได้นำเอามาชี้แจงแสดงตามสมควรแก่รูปเรื่องที่ตั้งชื่อว่า *ภาวนาทีปนี* ซึ่งจักกล่าวในโอกาสต่อไปนี้ ฉะนั้นจึงขอเชิญท่านผู้มีปัญญาทั้งหลายจงได้สละเวลาอันมีค่าของท่านอุตสาหะติดตามต่อไป ตามสมควรแก่อัธยาศัยแห่งตนเถิด²⁶

²⁵ วิปัสสนาญาณ 16 ประการ ได้แก่ (1) นามรูปปริจเฉทญาณ (2) ปัจจัยปริคคหญาณ (3) สัมมสนญาณ (4) อุทฺถัพพญาณ (5) ภัคฺคญาณ (6) ภยญาณ (7) อาทีนญาณ (8) นิพพิทาญาณ (9) มุญฺจิตุกัมยตาญาณ (10) ปฏิสันฺชาญาณ (11) สังขารุเปกฺขาญาณ (12) อนุโลมญาณ (13) โคตรกฺขญาณ (14) มรรคญาณ (15) ผลญาณ และ (16) ปัจจเวกขณญาณ.

²⁶ พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), *ภาวนาทีปนี* (กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, 2545), 18.

เนื้อหาส่วนสมถภาวนาแสดงอารมณ์และวิธีฝึกสมาธิเพื่อให้ได้รับความสงบ เรียกว่ากรรมฐาน 40²⁷ การอธิบายส่วนที่เป็นวิปัสสนาภาวนาเน้นประเด็นเรื่องวิภูษังสาร, การแสดงทัณตสูตร, เรื่องกิเลส 1,500 อย่าง, เรื่องต้นทา 108 อย่าง, และเรื่องอารมณ์ของวิปัสสนาภาวนา เป็นต้น

3.2.3 ประวัติของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์

มุนีนาคทีปนี (2506) เป็นวรรณกรรมพุทธประวัติเล่าถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ก่อนการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เนื้อหาสำคัญของวรรณกรรม คือ การบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ 25 พระองค์ ช่วงแรกของงานนิพนธ์เป็นส่วนของอรัณยภทที่แสดงมหาวิบัติ 6 ประการ²⁸ รวมถึงประเด็นอื่น ๆ ได้แก่ การตั้งปณิธานของพระโพธิสัตว์ เรื่องพระพุทธเจ้า 3 ประเภท เรื่องอสงไขย เรื่องมหากัป การตั้งมโนปณิธาน การบำเพ็ญบารมีในช่วงแรกของพระโพธิสัตว์ เป็นต้น *โลกนาถทีปนี* (2507) เนื้อหาส่วนใหญ่มุ่งอธิบายหัวข้อบารมี 3 ระดับ ตั้งแต่ระดับสามัญ ระดับอุปปารมี จนถึงระดับปรมัตถบารมี มีการแสดงนิทานของบารมีแต่ละข้อ แต่ละระดับ เพื่อยกตัวอย่างประกอบและความชัดเจนของเนื้อหา นอกจากนี้ยังแสดงรายละเอียดของประเด็นอื่น ๆ ไว้ในเรื่อง ได้แก่ ความหมายของวิภูษังสาร เภฏฐิมสังสาร มัชฌิมสังสาร อุปริมสังสาร อาสวะ และการกำจัดอาสวะ

3.2.4 โลกศาสตร์และพงศาวดาร

โลกทีปนี (2506) มีเนื้อหาเกี่ยวกับโลกศาสตร์ อธิบายภพภูมิต่าง ๆ ตามคติพุทธศาสนาตั้งแต่ทุกคติภูมิจนถึงสุคติภูมิและจบลงด้วยอรหัตโลกุตรภูมิ แม้โลกทีปนีจะนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับจักรวาลพุทธศาสนาทั้งหมด แต่เนื้อหาหลัก ๆ เน้นเรื่องสุคติภูมิ ส่วนทุกคติภูมินั้น พระพรหมโมลีได้เสนอไว้อย่างย่อ

²⁷ กรรมฐาน 40 ได้แก่ กสิณ 10, อสุภะ 10, อนุสติ 10, อัปปมัญญา 4, อาหาระ ปฏิกุศลสัญญา 1, จตุธาตววัตถาน 1 และอรุปรมาณ 4.

²⁸ ได้แก่ 1. วิบัติกาล 2. วิบัติคติ 3. วิบัติประเทศ 4. วิบัติตระกูล 5. วิบัติอุปัธิ และ 6. วิบัติทูลี.

ที่มีรายละเอียดมากที่สุด คือ หัวข้อเกี่ยวกับนรกภูมิ นอกจากนี้ท่านยังแสดงความเห็นในประเด็นเรื่องอสุรกายภูมิไว้ว่าสัตว์ภูมินี้ไม่นับเป็นเปรตวิสัยภูมิ ต่างจากวรรณกรรมโลกศาสตร์อื่น ๆ ของไทย เช่น จักกภาพที่ปณี ไตรภูมิโลกวินิจจยกถา เป็นต้น ที่นับอสุรกายเป็นสัตว์จำพวกเปรต ภูมิวิลาสินี (2511) มีเนื้อหาคล้ายโลกที่ปณี แต่เน้นไปที่การอธิบายเหตุปัจจัย (วิธีการ) ที่ทำให้หมู่สัตว์เข้าถึงภพภูมิที่แตกต่างกัน โดยยกนิทานสาธก แสดงตัวอย่างสัตว์ที่ไปอุบัติในภูมิต่าง ๆ ตามวิบากของตน ช่วงแรกของภูมิวิลาสินีมีการชี้แจงหัวข้อปฏิบัติพากังขาไว้เป็นส่วนหนึ่งของงานนิพนธ์เพื่อคลี่คลายมุมมองและข้อสงสัยเกี่ยวกับทางดำเนินไปสู่ปรโลกเมื่อสิ้นชีวิต²⁹ ทั้งยังสอดแทรกประเด็นเรื่องทุกติภูมิ สุกติภูมิ และโลกุตระภูมิ คล้ายโลกที่ปณี แต่มีรายละเอียดมากกว่า

นอกจากนี้ยังมี *วิปัสสนาวงศ์* (2543) เป็นวรรณกรรมประเภทสังสหรือพงศาวดารเพียงเรื่องเดียวของพระพรหมโมลี กล่าวถึงการสืบทอดหรือการส่งต่อกรรมฐานโบราณจากชมพูทวีปมาสู่สยาม และประวัติของพระวิปัสสนาจารย์เริ่มจากพระโสณะและพระอุตตระชาวอินเดียซึ่งนำพระพุทธศาสนามาประดิษฐานในสุวรรณภูมิตามที่ได้รับมอบหมายจากพระโมคคัลลีสบุตรเถระผู้เป็นพระอุปัชฌาย์พระเถระทั้ง 2 เป็นพระวิปัสสนาจารย์รุ่นแรกที่น่าหลักวิปัสสนากรรมฐานจากชมพูทวีปมาเผยแพร่ในสุวรรณภูมิและได้แพร่หลายเข้าไปยังพม่าจนถึงยุคพระธรรมทัสสี พระเชมมหาเถระ พระนโมรหันต์ พระโสภณมหาเถระ และพระภัททันตะ อาสภเถระ ธัมมาจริยะ ชาวพม่า จึงเท่ากับเป็นการยืนยันว่า วิปัสสนากรรมฐานที่ถือปฏิบัติในพม่า ซึ่งท่านได้เรียนนั้นเป็นองค์ความรู้ที่มาจากชมพูทวีปโดยตรง เนื้อหาสำคัญของหนังสือมาจาก *วิปัสสนาที่ปณีฎีกา* ที่ท่านอาสภเถระ

²⁹ ข้อสงสัยดังกล่าวสามารถจำแนกได้เป็น 5 ประการ ได้แก่ 1. ตายไปแล้ว จะได้เกิดหรือไม่หนอ ? 2. ตายไปแล้ว จะสูญหายไปหรืออย่างไรหนอ ? 3. ตายไปแล้ว ถ้าเกิดอีกจะเกิดเป็นอะไรหนอ ? 4. ตายไปแล้ว ถ้าเกิดอีก จะมีรูปพรรณสัณฐานเป็นอย่างไรหนอ ? และ 5. ตายไปแล้ว ถ้าเกิดอีกจะเป็นอย่างไร และจะเป็นอย่างไรต่อไปอีกหนอ ? (ดูเพิ่มเติมใน พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), *ภูมิวิลาสินี*, 28-29.)

แต่งไว้ในปี พ.ศ. 2513³⁰

วิปัสสนาวงศ์เป็นวรรณกรรมเรื่องสุดท้ายที่เขียนขึ้นก่อนการมรณภาพของพระพรหมโมลีราว 1 ปีเท่านั้น งานเขียนเรื่องนี้มีเนื้อหาน้อยที่สุดเมื่อเทียบกับผลงานเรื่องอื่น ๆ ของท่าน เพราะมีจำนวนเพียง 67 หน้า อีกทั้งโครงสร้างของวรรณกรรมเรื่องนี้ไม่ได้ขึ้นต้นด้วยบทปณามพจน์และจบลงด้วยบทปัจฉิมพจน์เหมือนเรื่องอื่น ๆ จึงชัดเจนว่าเป็นงานที่ท่านเขียนไม่จบ เนื้อหาท้ายเรื่องยังปรากฏข้อความที่ศิษยานุศิษย์ของท่านได้เล่าถึงอาการป่วยและการมรณภาพกะทันหันของท่านไว้ด้วย

3.3 โครงสร้างและรูปแบบของงานนิพนธ์

วรรณคดีบาลีประเภทอรรถาธิบายประกอบไปด้วยองค์ประกอบ 4 ส่วน³¹

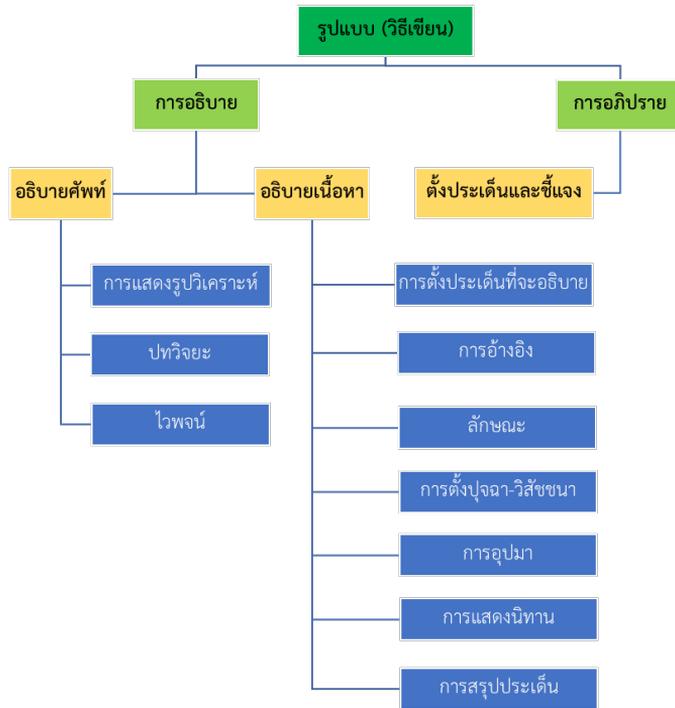
³⁰ วิปัสสนาวงศ์ของพระพรหมโมลีมีเนื้อหาตรงกับหัวข้อ “วิปัสสนาวงศ์” ในเรื่องวิปัสสนาที่ปณีฎีกาของท่านอาสภเถระ. ดูเพิ่มเติมใน พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ อัคคมหากัมมัฏฐานาจริยะ, *วิปัสสนาที่ปณีฎีกา* (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532), ประวัติผู้รจนา.

³¹ องค์ประกอบทั้ง 4 ส่วน ได้แก่ 1. นิทาน (พาหิรนิทาน, อัปภันตรนิทาน, นิทานกถา) 2. บทอุทเทส (บทตั้ง) 3. บทนิทเทส (บทขยาย) และ 4. นิคมกถา สุภาพรรณณ บางช่วง ให้ความเห็นว่า แม้หลักการเขียนอรรถกถาจะมี 10 วิธี แต่เวลาเขียนจริงอรรถกถาจารย์แต่ละรูปก็ไม่ได้ปฏิบัติตามวิธีการดังกล่าวทั้งหมด มีการปรับเปลี่ยน ตัดทอนวิธีการบางอย่างออกไปตามที่ท่านเห็นว่าเหมาะสม ดังนั้น การเขียนคัมภีร์บาลีที่พบจริงในอรรถกถาจึงมีองค์ประกอบหลัก ๆ 4 ส่วนเท่านั้น ความเห็นดังกล่าวนี้สอดคล้องกับกิตติศักดิ์ ลากสุริยกุล เพียงแต่กิตติศักดิ์แยกบทคันถารัมภกถา (ปณามคถา) ออกจากนิทาน และเรียกส่วนอุทเทส นิทเทส ว่า วรรณนา แต่โดยรวมยังคงเป็นองค์ประกอบสำคัญ 4 ส่วนเท่ากัน. ดูเพิ่มเติมใน สุภาพรรณณ บางช่วง, *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา* (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556), 311-316. และ กิตติศักดิ์ ลากสุริยกุล, “ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาเถรวาทต่อการศึกษาพระไตรปิฎก” (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560), 58-69.

เริ่มจากนิทานซึ่งมีปณามคาถาและอาร์มภทเป็นองค์ประกอบของนิทาน เพื่อแสดงความนอบน้อมพระรัตนตรัยและบอแก้วัตถุประสงค์ของงาน ถัดมาเป็นส่วนของอุทเทส (บทตั้ง) และนิทเทส (บทขยาย) สำหรับอธิบายขยายความ และจบลงด้วยนิคมนกถา

วรรณกรรมของพระพรหมโมลีก็มีโครงสร้างและรูปแบบเช่นเดียวกับวรรณคดีบาลี มีการเปิดเรื่องด้วยปณามพจน์และอาร์มภกถาเพื่อแสดงความนอบน้อมต่อพระรัตนตรัย บอแก้วัตถุประสงค์ของงานนิพนธ์แต่ละเรื่อง และการกล่าวเชิญชวนให้ผู้ที่ศึกษาได้อ่าน มีการตั้งประเด็นที่จะอธิบายเช่นเดียวกับการยกอุทเทสเพื่อที่จะขยายความด้วยนิทเทสเหมือนวรรณคดีบาลี โครงเรื่องของงานนิพนธ์หลัก ๆ แบ่งเนื้อหาออกเป็นบทใหญ่-บทย่อย แต่ละส่วนของบทย่อยประกอบไปด้วยประเด็นต่าง ๆ เมื่อเนื้อหาของบทใหญ่จบลง จะปรากฏข้อความบอกให้ผู้อ่านทราบว่าเป็นการสิ้นสุดประเด็นนั้น บางครั้งบอกให้ผู้อ่านทราบถึงเนื้อหาที่ผู้แต่งจะกล่าวถึงในบทถัดไปด้วย งานนิพนธ์ทุกเรื่องจะปิดท้ายด้วยปัจฉิมพจน์ภาษาไทยและคาถาบาลี ซึ่งเทียบได้กับบทนิคมนกถาที่ผู้แต่งจะกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของผู้แต่งและงานนิพนธ์ รวมถึงการตั้งสัตยาธิษฐานและอำนวยการแก่ผู้อ่าน

ส่วนรูปแบบหรือกระบวนการเขียนสามารถจำแนกออกเป็น 3 ลักษณะใหญ่ได้แก่ การอธิบายศัพท์ การอธิบายเนื้อหา และการอธิบายข้อมูล ซึ่งผู้วิจัยจะแสดงด้วยแผนภาพ ดังนี้

แผนภาพที่ 1 แผนภาพแสดงรูปแบบการเขียนวรรณกรรมของพระพรหมโมลี

จากแผนภาพข้างต้น วรรณกรรมของพระพรหมโมลีมีการอธิบายและ อภิปราย การอธิบายประกอบด้วยการอธิบายศัพท์และการอธิบายเนื้อหา การอธิบายศัพท์มีลักษณะอย่างเดียวกับวรรณคดีบาลีซึ่งมีการตั้งรูปวิเคราะห์ ปทวิจยะ และการแสดงคำโวพจน์ ส่วนการอธิบายเนื้อหามีวิธีการหลากหลาย ทั้งการตั้งประเด็นที่จะอธิบาย การอ้างอิง การอธิบายลักษณะ การตั้งปุจฉา วิสัชนา การแสดงนิทาน และการสรุปประเด็น³² ส่วนการอภิปรายเป็นการตั้ง

³² การตั้งปุจฉา-วิสัชนา เช่น เกิดมีปัญหาต่อไปว่า วัฏสงสารคือการที่สัตว์โลกทั้งมวล ผู้มีกรรมต้องดำเนินต่อไปว่าตายเกิดอยู่อย่างซ้ำซากภายในวัฏฏภูมิเป็นเวลานานนักหนานั้น อยากรจะทราบว่าเป็นเวลานานสักเท่าไร จะบอกให้ทราบพอเป็นเค้า ๆ ไว้ในที่นี้จะได้หรือไม่? มีคำวิสัชนาว่า ความยาวนานแห่งวัฏสงสารนั้นไม่สามารถที่จักพรรณนาให้ถูกต้องได้ว่า

ประเด็นและชี้แจงในกรณีที่มีข้อสงสัยหรือประเด็นขัดแย้ง ต่อไปนี้เป็นตัวอย่าง การอธิบายศัพท์ด้วยการตั้งรูปวิเคราะห์

มหานรกขุมสุดท้ายมีชื่อว่า อเวจีนรก ซึ่งแปลว่า นรก ปราศจากคลื่น คือระหว่างเปลวไฟและความทุกข์ไม่มีว่างแม้สัก นิดเดียวเลย ในนรคนั้นปราศจากการหยุดพัก บันดาลให้สัตว์นรก ได้รับทุกข์ทรมานไม่มีสร่าง ไม่มีหยุด ฉะนั้น จึงชื่อว่า อเวจีนรก = นรกที่ปราศจากความเบาเบาแห่งทุกข์³³

การตั้งรูปวิเคราะห์เป็นการอธิบายความหมายของศัพท์จากรากศัพท์ ในภาษาบาลี แต่งานนิพนธ์ของพระพรหมโมลีแม้จะเขียนด้วยภาษาไทยก็ยังคงใช้วิธีการดังกล่าว จึงต้องเสริมด้วยบทวิจยะซึ่งเป็นการให้ความหมายและ รายละเอียดของคำ รวมถึงการแสดงไวยากรณ์ เพื่อให้การอธิบายคำศัพท์สมบูรณ์ขึ้น

ส่วนการอธิบายเนื้อหา มีการตั้งประเด็นที่จะอธิบายในแต่ละบทของงาน เป็นหัวข้อย่อยที่กำหนดขึ้นเพื่ออธิบายประเด็นที่เกี่ยวข้อง เช่น การกำหนด

เป็นเวลานานสักเท่าใด ทั้งนี้ก็เพราะว่าวิภูสงสารไม่มีกำหนด ไม่มีที่สิ้นสุด เบื้องต้น เบื้องปลาย ฯลฯ (พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), *กรรมที่ปณี* (กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, 2545), 18).

การอุปมา เช่น เจ้าศาสตลัทธิตี (อื่น) คนนั้นจะปล้นนับได้ว่าเป็นผู้พิลึกพิลล นำตนให้เข้าถึงวิปริตภาวะ อุปมาเหมือนกระต่ายตัวน้อย ดังฤจะทำตนเทียมเสมอเป็นคู่แข่งกับด้วยพญาควาญช้างใหญ่ชั่มมัน (พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), *ภูมิวิลาสินี*, 2).

การแสดงนิทาน เป็นการแสดงตัวอย่างเพื่อสาธก หรือบางครั้งเป็นการแสดงเหตุ เพื่อบอกที่มาของสิ่งที่กำลังอธิบาย เช่น นิทาน 6 เรื่องในบทที่ 2 ของมุนีนาถที่ปณีที่ผู้แต่งยกมาแสดงเพื่อเป็นตัวอย่างการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เป็นต้น

การสรุปประเด็น เช่น การสรุปประเด็นเรื่องอสุรกายภูมิ, การสรุปประเด็นดิรัจฉานภูมิ ในโลกที่ปณี เป็นต้น.

³³ พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), *โลกที่ปณี*, 36-37.

ประเด็นต่าง ๆ ของโลกันตกรกในเรื่องภูมิวิลาสินี ซึ่งจะประกอบไปด้วยประเด็นย่อย 5 ประเด็น คือ จำนวนนรก ทุกข์ในนรก บาปที่ทำให้ตกนรก คนหลงทาง และการป่วยหน้าสู่แดนนรก เป็นต้น มีการอ้างอิงคัมภีร์ที่ใช้เขียนงานนิพนธ์ ทำให้ผู้อ่านทราบได้ว่าข้อมูลที่กล่าวอ้างนั้นมาจากแหล่งใด และผู้อ่านยังสามารถสืบค้นข้อมูลเหล่านั้นได้เมื่อต้องการ

ยังมีวาทะแห่งพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายผู้มีดวงตา
ผ่องแผ้วแสดงเรื่องพระพรหมทั้งหลายยังเป็นผู้ไม่พ้นจากอภัยไฉน
ในคัมภีร์ปัญจสุทนี อรรถกถามัชฌิมนิกายอีก ดังต่อไปนี้ “ชื่อว่า
สมบัติในอรุณภูมิทั้ง 4 มีอากาศอันญายตนะ เป็นต้น ก็ปรากฏว่า
มีอยู่เป็นธรรมดา แท้จริงอรุณพรหมทั้งหลายซึ่งสถิตเสวยพรหม
สมบัติอยู่ในปฐมโลก คือ อากาศอันญายตนะภูมินั้น ย่อมมีอายุ
ยืนนานถึง 20,000 มหากัป ฯลฯ³⁴

การอ้างอิงส่งผลให้เนื้อหาของงานนิพนธ์น่าเชื่อถือและมีคุณค่าในทาง
วิชาการ เป็นวิธีการในวรรณคดีบาลีโดยเฉพาะในงานของพระสิริมังคลาจารย์³⁵
ส่วนการตั้งประเด็นและชี้แจง เป็นรูปแบบของการอภิปรายข้อมูล การ
ชี้แจงคือ การยกประเด็นที่เป็นปัญหาหรือข้อสงสัยขึ้นอธิบายโดยการแสดง
เหตุผลหรือบางครั้งอาจมีการแสดงหลักฐานประกอบ ตัวอย่างเช่น การชี้แจง
ความแตกต่างของเปรตวิสัยภูมิกับอสุรกายภูมิแม้จะมีส่วนคล้ายกัน แต่ไม่ใช่ภูมิ
เดียวกัน เพราะมีส่วนของความแตกต่างที่พอสังเกตได้

³⁴ พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), *กรรมที่ปณี*, 15.

³⁵ แม่ชีวิมุตติยา (สุภาพรรณ ณ บางช้าง), “จักกภาพที่ปณี : ลักษณะเด่น ภูมิปัญญา
และคุณค่า,” (รายงานการวิจัย: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2554), 270.

อสุรกายสัตว์นี้มีภาวะที่ละม้ายเหมือนกับเปรตเป็นส่วนมาก ทั้งชีวิตความเป็นอยู่ และอกุศลกรรมที่เขาได้ทำไว้แต่ชาติปางก่อน ทั้งนี้ก็เพราะว่า ภูมิทั้ง 2 นี้ใกล้เคียงติดกันมาก ฉะนั้น จึงมีชื่อเรียกติดต่อกันต่อไปว่า เปรตอสุรกาย แต่จะอย่างไรก็ตาม เปรตกับอสุรกายนี้ก็มี ความแตกต่างกัน ฯลฯ แม้เปรตกับอสุรกายนี้ จะมีชีวิตความเป็นอยู่เหมือน ๆ กันก็จริง ถึงกระนั้นก็มีภาวะแตกต่างกันพอที่จะสังเกตได้ คือเปรตทั้งหลายมีความอดอยากเป็นลักษณะเครื่องหมาย แต่อสุรกายทั้งหลายมีความกระหายน้ำเป็นลักษณะเครื่องหมาย สัตว์ในภูมิทั้ง 2 นี้ ต้องประสบกับความลำบากในการครองชีวิตอย่างแสนสาหัส เพราะว่าเขาเป็นสัตว์ใน อบายภูมิ = ภูมิที่มีแต่ความชั่วร้ายไม่มีความสุข³⁶

การตั้งประเด็นและชี้แจงอาจควบคู่ไปกับปุจฉา-วิสัชนาหรือการถามตอบ แต่บางครั้งอาจไม่อยู่ในรูปปุจฉา-วิสัชนา ขึ้นอยู่กับบริบทหรือประเด็นที่กำลังชี้แจง การตั้งประเด็นและชี้แจงเป็นลักษณะหนึ่งของการแสดงเหตุผล ช่วยคลายข้อสงสัยซึ่งอาจเป็นคำถามสำหรับผู้อ่าน เป็นวิธีอภิปรายข้อมูลที่จะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจปัญหาหรือประเด็นที่ยังเป็นข้อสงสัยได้

3.4 ลักษณะภาษาในงานนิพนธ์

ภาษาเป็นองค์ประกอบสำคัญของงานนิพนธ์ ภาษาไทยในงานเขียนของท่านมีลักษณะเป็นร้อยแก้วมีสัมผัส³⁷ ต่างจากร้อยแก้วที่พบในตำราหรือหนังสือ

³⁶ พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), *ภูมิวิลาสินี*, 192-193.

³⁷ งานวิจัยของปรีชา ช่างขวัญยืน อธิบายไว้ว่า การเขียนข้อความร้อยแก้วให้มีคำสัมผัสในประโยคคล้ายร้อยกรอง แต่ไม่ใช่คำประพันธ์ตามระเบียบวิธีอย่างร้อยกรอง ลักษณะงานเขียนเช่นนี้เรียกว่า “ร้อยแก้วมีสัมผัส” ดูเพิ่มเติมใน ปรีชา ช่างขวัญยืน, “การใช้ภาษาร้อยแก้วในภาษาไทยสมัยอยุธยา,” (ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2515), 380-383.

ทั่วไป แม้จะไม่มีระเบียบการประพันธ์เป็นร้อยกรอง แต่ก็สร้างความไพเราะและความงดงามด้านภาษาให้แก่งานเขียน

บัดนี้ จักขอถือโอกาสชี้แจงแก่ท่านพุทธศาสนิกชนทั้งปวงว่า บรรดาเราท่านทั้งหลายที่เกิดมาเป็นมนุษย์พบพุทธศาสนา พร้อมกับมีศรัทธาเลื่อมใสและมีใจประกอบด้วยสัมมาทิฐิ น้อมนำเอาพระบรมพุทธศาสนามาเป็นศาสนาประจำชีวิตของตนเช่นที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบันนี้นั้น ถ้าถือว่าเป็นโชคเวลานี้เรากำลังได้ประสบโชคอย่างมหาศาลซึ่งไม่มีโชคอื่นใดจะเปรียบปาน³⁸

สำนวนที่ยกมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ภาษาร้อยแก้วของท่านมีการใช้สัมผัสของคำ ทำให้ดูคล้ายร้อยกรอง มีคำคล้องจองเชื่อมต่อกัน ฟังดูไพเราะ เกิดจังหวะทำนองในการอ่าน

นอกจากนี้ งานนิพนธ์ของพระพรหมโมลีบางช่วงยังปรากฏลักษณะการแปลยกศัพท์หรือนิสสยะ (nissaya) เป็นการแปลโดยยกศัพท์บาลีควบคู่คำแปลทีละคำ การแปลเช่นนี้บางทีเรียกว่า Lifting Words (Word-for-Word Translation)³⁹ ซึ่งอาจยกบาลีขึ้นมาหนึ่งคำ (หรือหลายคำ) แล้วแปลเป็นภาษาไทยสลับกันไป สำนวนยกศัพท์ในงานของพระพรหมโมลีส่วนใหญ่เป็นการเขียนแปลและเสริมความ มีการยกคำบาลีขึ้นหนึ่งคำหรือมากกว่านั้นแล้วอธิบายคำนั้น ๆ เพิ่มเติมเพื่อให้ความหมายชัดเจนขึ้น⁴⁰ มีการใช้สำนวนยกศัพท์สลับกับ

³⁸ พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), *มุนีนาถที่ปณี* (กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, 2545), 2.

³⁹ Justin Thomas McDaniel. “The Culture of Translation,” *Gathering Leaves and Lifting Words: Histories of Buddhist Monastic Education in Laos and Thailand*, (University of Washington Press, 2008): 166.

⁴⁰ เช่น ตัวอย่างสำนวนยกศัพท์ในมุนีนาถที่ปณี “วิชาจรณสมปโน ทรงไพบุลย์ด้วยไตรสิกขาและอัชฎางควิชา พร้อมทั้งจรณะสิบห้าประการ ฯลฯ อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ

คำแปลภาษาไทยในบางช่วงบางตอน ในการอ้างอิงหลักฐานจากคัมภีร์สำคัญ ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา เป็นต้น ท่านจะยกบทบาลีในคัมภีร์นั้นพร้อม คำแปลมาแสดงไว้ ในขณะที่เนื้อหาโดยเฉพาะส่วนที่เป็นนิทานจากอรรถกถาซึ่ง แสดงเหตุคือ ที่มาที่ไปของบุคคล สถานที่ และเรื่องที่กำลังกล่าวถึงในงานจะนำมาเรียบเรียงใหม่เป็นภาษาของท่าน การเล่าใหม่ด้วยภาษาของผู้เขียนเองจึงช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อเรื่องได้ง่าย

ส่วนสุดท้ายคือ การใช้โวหาร เป็นการใช้ถ้อยคำในการเขียนอย่างมีชั้นเชิง ให้เหมาะกับวัตถุประสงค์และเนื้อหาสาระที่ต้องการสื่อสาร โวหารในภาษาไทย มี 5 ประเภท⁴¹ งานนิพนธ์ของพระพรหมโมลีได้นำโวหารมาเป็นเครื่องมือในการประพันธ์ โดยเฉพาะพรรณนาโวหารและสาธกโวหารที่พบมากเป็นพิเศษ พรรณนาโวหารเป็นการให้รายละเอียดเกี่ยวกับบุคคล, สถานที่, สิ่งของ, ธรรมชาติ, สภาพแวดล้อม ตลอดจนความรู้สึกของผู้เขียน

ทรงเป็นสารถีมี่พระปรีชารู้ทรมานบุรุษผู้ควรทรมานอย่างประเสริฐ เลิศยิ่งในไตรภพเป็นอันดี ไม่มีผู้เสมอเหมือน **สตถา เทวมนุสฺสานิ** ทรงเป็นบรมครูใหญ่ ได้โอกาสตรัสพระพุทธฎีกา แก่ฝูงสัตว์ เทพยดา และหมู่มนุษย์พุทธเวไนยทั่วโลกสันนิวาสน ให้สามารถบรรลุถึงคุณธรรมอันมีผลเป็นสุขพิเศษ มีพระนิพพานเป็นที่สุด” เป็นต้น (พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), *มุนีนารถที่ปณี*, 124).

⁴¹ สำนวนโวหารในภาษาไทย 5 ประเภท ได้แก่ 1. บรรยายโวหาร คือ สำนวนที่อธิบายหรือเล่าเรื่องราวต่าง ๆ โดยละเอียด 2. พรรณนาโวหาร คือ สำนวนที่เขียนเพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพพจน์ 3. เทศนาโวหาร คือ สำนวนที่เขียนเพื่อการสอน 4. สาธกโวหาร คือ สำนวนที่เขียนเพื่อยกตัวอย่าง และ 5. อุปมาโวหาร คือ สำนวนที่เขียนเพื่อใช้เปรียบเทียบ (ดูเพิ่มเติมในงานวิจัยของ ดารณี สมบูรณ์อนุกุล, “ความสัมพันธ์ระหว่างความรู้เกี่ยวกับลักษณะโวหารและความสามารถในการอ่าน เพื่อความเข้าใจกับความสามารถในการเขียนภาษาไทยของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 กรุงเทพมหานคร,” (ปริญาญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), 3-12.

สวรรค์ชั้นฟ้าซึ่งมีนามว่า จาตุมหาราชิกาภูมินี้ มีเทพนคร
ใหญ่อยู่ 4 เทพนคร แต่ละเทพนครมีกำแพงทองเหลืองอร่าม ซึ่ง
ประดับไปด้วยแก้ว 7 ประการ แลดูงามนักหนา บานประตูกำแพง
นั้นแล้วไปด้วยแก้ว และมีปราสาทซึ่งรุ่งเรืองสวยงามอยู่เหนือประตู
ทุกประตู ภายในเทพนครอันกว้างใหญ่ไพศาลนั้น มีปราสาทแก้ว
อันเป็นวิมานที่อยู่ของชาวฟ้าเทพยดาทั้งหลายปรากฏอยู่มากมาย
พื้นภูมิภาคนั้นเล่า ก็ทำให้เป็นพื้นแผ่นดินเช่นมนุษย์โลกนี้ไม่ โดยที่
แท้เป็นพื้นแผ่นดินทองคำมีสีเหลืองอร่ามรุ่งเรืองล้อมพรรณรายราบ
ดุจหน้ากลองและอ่อนนุ่มดุจพุกผ้า เมื่อฝูงเทพยดาเหยียบลงไปก็
อ่อนยุบลงแล้วก็เต็มขึ้นมาดุจเดิม มิได้เห็นรอยเท้ารอยบาทของ
เทพยดานั้นเลย.⁴²

เนื้อหาข้างต้นเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องโลกทิปนี เป็นการใช้พรรณนาโวหาร
สื่อถึงความงดงามและความสุขสบายของเหล่าเทวดาชั้นจาตุมหาราชซึ่งเป็นเทว
ภูมิชั้นที่ 1 ในหมู่เทวดากามาวจร พรรณนาโวหารเป็นวิธีการทางภาษาที่ใช้สื่อสาร
เพื่อบอกลักษณะต่าง ๆ ให้ผู้อ่านสามารถเกิดจินตภาพตามได้ ส่วนสาธกโวหาร
เป็นวิธีการยกตัวอย่างหรือยกเรื่องราวประกอบเพื่อให้ความชัดเจน ส่วนใหญ่มัก
ใช้ประกอบเทศนาโวหาร เพื่อสาธกยกตัวอย่างประกอบเรื่อง เช่น เรื่องภูมิวิลาสินี
ตอนดาวติงสเทวภูมิ (บทที่ 6) ได้ยกนิทานเรื่องจุฬารถเทพบุตรมาแสดงตัวอย่าง
ของผู้ที่ไปอุบัติในสวรรค์ชั้นดาวติงส์เพราะกุศลที่เทวดาตนนี้ได้สั่งสมไว้เมื่อครั้ง
ยังเป็นมนุษย์ เป็นต้น

ลักษณะทางภาษาในงานนิพนธ์ของพระพรหมโมลินับเป็นองค์ประกอบ
สำคัญ เป็นส่วนช่วยให้งานเขียนบรรลุเป้าหมายในเรื่องการสื่อสารแก่ผู้อ่าน งาน
นิพนธ์ทุกเรื่องของท่านได้นำลักษณะทางภาษาทั้งส่วนที่เป็นร้อยแก้วมีสัมผัส การ
ใช้สำนวนยกศัพท์บาลีควบคู่กับคำแปล การนำข้อความในคัมภีร์มาเล่าใหม่ด้วย

⁴² พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), *โลกทิปนี*, 138.

ภาษาของผู้เขียน และการใช้โวหาร ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะทางภาษาไทยมาใช้ในการนิพนธ์ของท่าน

4. ความสำคัญของงานนิพนธ์ในวรรณกรรม พระพุทธศาสนาภาษาไทย

งานนิพนธ์ของพระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร) มีความโดดเด่นทั้งในแง่ของเนื้อหาและลักษณะเฉพาะทางภาษา ทั้งยังมีความสำคัญต่อสังคมไทย และประวัติศาสตร์วรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาไทย เนื่องจากเป็นวรรณกรรมร่วมสมัยที่นำเอาประเด็นสำคัญในพระพุทธศาสนาจากคัมภีร์ปฐมภูมิซึ่งเป็นภาษาบาลีมาอธิบายเป็นภาษาไทย ในขณะเดียวกันก็สะท้อนแนวคิดค่านิยมในการศึกษาปฏิบัติของท่านในฐานะตัวแทนของพระภิกษุสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญการศึกษาปริยัติในยุคหนึ่ง ความสำคัญของงานนิพนธ์ที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงมีดังนี้

ประการแรก วรรณกรรมพระพุทธศาสนาของพระพรหมโมลีคือวรรณคดีบาลีที่เขียนเป็นภาษาไทย วรรณกรรมของท่านมีองค์ประกอบของวรรณคดีบาลีครบถ้วน มีการตั้งบทประณามพจน์ต้นเรื่องและปัจฉิมพจน์ท้ายเรื่อง เนื้อเรื่องมีลักษณะของการอุทเทศ-นิทเทศประเด็นต่าง ๆ การอธิบายจะแยกออกเป็นส่วนของ การอธิบายศัพท์และการอธิบายเนื้อหา การแสดงรูปวิเคราะห์ศัพท์ การให้ความหมายและรายละเอียดของคำ ไวยากรณ์ อุปมา การอ้างอิงแหล่งคัมภีร์ การแสดงนิทานสาธก เป็นต้น เหล่านี้เป็นรูปแบบและวิธีการที่พระคันถรจนาคารย์ใช้อธิบายงานของตน มีการอธิบายข้อมูล คือ ตั้งประเด็นและชี้แจงหากมีข้อสงสัยหรือคำถามแก่ผู้อ่านโดยอ้างอิงหลักฐาน วรรณกรรมของท่านซึ่งอธิบายหลักคำสอนที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาได้เหมือนคัมภีร์ภาษาบาลี จึงนับว่าเป็นงานที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง ทำให้คนไทยส่วนใหญ่ซึ่งไม่รู้ภาษาบาลีสามารถเข้าถึงวรรณกรรมพระพุทธศาสนา “แบบคลาสสิก” ที่ถ่ายทอดด้วยภาษาไทยอย่างประณีต มีวรรณศิลป์

ประการต่อมา หัวข้องานนิพนธ์แต่ละเรื่องเป็นประเด็นสำคัญทางพระพุทธศาสนา พระพรหมโมลีได้คัดสรรหัวข้องานนิพนธ์ไว้หลากหลายทั้งหลักธรรม หลักการปฏิบัติ พุทธประวัติและศาสนประวัติ รวมถึงโลกศาสตร์ เป็นความรู้สำคัญในศาสนาซึ่งไม่เป็นที่แพร่หลายในหมู่คนไทย เพราะพระไตรปิฎกเพิ่งมีฉบับแปลเป็นภาษาไทยออกมาในปี พ.ศ. 2500 ในขณะที่วรรณคดีบาลีในหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกบาลีซึ่งพระภิกษุสามเณรเล่าเรียนมีอยู่เพียง 5 เรื่อง⁴³ หนังสือธรรมะภาษาไทยที่ตีพิมพ์เผยแพร่เป็นที่ระลึกในโอกาสต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็นผลงานของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย เรียบเรียงเป็นภาษาไทยที่เข้าใจง่าย บางเล่มนำมาเป็นหนังสือในหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรม จึงเห็นได้ว่า หนังสือภาษาไทยเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในสมัยนั้นมีจำกัดมาก งานนิพนธ์ที่พระพรหมโมลีแต่งขึ้นใหม่ น่าจะเป็นหัวข้อที่ท่านเห็นว่ามีคุณค่าสมควรที่จะเผยแพร่แก่ชาวพุทธ

อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลการตีพิมพ์วรรณกรรมทั้งหมดของท่านที่จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ดอกหญ้า ครั้งล่าสุดอยู่ในปี พ.ศ. 2545 ปัจจุบันยังไม่ปรากฏการพิมพ์ซ้ำจากสำนักพิมพ์อื่น แสดงให้เห็นว่างานนิพนธ์ของท่านไม่ได้รับความนิยมในปัจจุบัน ซึ่งคงมาจากการที่งานนิพนธ์มีรูปแบบเป็นวรรณคดีบาลี คู่มือสมัย หัวข้อเรื่องและวิธีการนำเสนอไม่ใช่แนวทางที่ผู้คนในสังคมสนใจ ไม่ได้มาจากคำถาม หรือการวิพากษ์วิจารณ์ของผู้คนในสังคม รวมถึงทางเลือกในการเข้าถึงหรือการสืบค้นข้อมูลต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนามีมากขึ้น โดยเฉพาะแหล่งข้อมูลออนไลน์ที่สะดวก รวดเร็ว และเข้าถึงง่าย

ประการสุดท้าย งานนิพนธ์ของพระพรหมโมลีแสดงถึงการรับอิทธิพลการศึกษาจากพม่า พระสงฆ์ชาวพม่าซึ่งได้สำเร็จการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา นิยมเขียนอรรถาธิบายประเด็นสำคัญทางพระพุทธศาสนาด้วยภาษาพม่าซึ่งเป็น

⁴³ ได้แก่ คัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา, คัมภีร์มังคลัตถทีปนี, คัมภีร์สมันตปาสาทิกา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์อภิธัมมัตถวินิ

ภาษาท้องถิ่นมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 24⁴⁴ โดยมีรูปแบบและโครงสร้างงานนิพนธ์ ตลอดจนวิธีการอ้างอิงข้อมูลจากแหล่งคัมภีร์ต่าง ๆ ตั้งแต่พระไตรปิฎกบาลีจนถึงปกรณ์วิเสส ลักษณะเหล่านี้ปรากฏในวรรณกรรมของพระพรหมโมลีด้วย แสดงให้เห็นว่าท่านได้แบบอย่างมาจากงานนิพนธ์พุทธศาสนาของพระสงฆ์พม่า ซึ่งหนึ่งในนั้นคือ ท่านอัสภเถระ พระวิปัสสนาจารย์ของท่าน นอกจากนี้ ข้อมูลที่ท่านนำมาใช้เขียนยังเป็นข้อมูลที่แตกต่างจากงานภาษาไทย แสดงให้เห็นว่าท่านน่าจะได้รับข้อมูลจากทางฝ่ายพม่า ผ่านการศึกษาจากท่านอัสภเถระ เห็นได้ชัดจากผลงานเรื่องวิปัสสนาวงศ์ ซึ่งแสดงถึงการรับเอาแนวคิดเรื่องความบริสุทธิ์ถูกต้องของการศึกษาปฏิบัติพระพุทธานุสสาของคณะสงฆ์พม่าที่สืบทอดจากพระธรรมทูตสายตรงจากชมพูทวีป ความคิดดังกล่าวนี้ไม่ปรากฏในวรรณกรรมพระพุทธานุสสาของสยาม

แม้แต่ตัวท่านเองในยามว่างจากภารกิจการปกครองก็จะแต่งหนังสือและปฏิบัติธรรมอยู่เนือง ๆ ซึ่งเป็นการดำรงวิถีตามแบบพระสงฆ์พม่าที่มีแนวคิดเรื่องการศึกษาปริยัติและปฏิบัติที่ต้องกระทำควบคู่กัน ดังที่ปรากฏในข้อความท้ายเรื่องวิปัสสนาที่ปนีและภาวนาที่ปนี ทำให้เข้าใจได้ว่าหลังจากที่ท่านเรียนกรรมฐานกับท่านอัสภเถระแล้ว ท่านยังได้ปฏิบัติธรรมและแต่งหนังสือใหม่ ๆ อยู่ตลอดเวลา ดังนี้

นี่ถึงคุณท่านพระอาจารย์แข่ง อดตรกอโข ผู้ชักนำให้เข้าปฏิบัติเป็นครั้งแรก และระลึกถึงคุณท่านอาจารย์พระภัททันตะ อัสภเถระ ธัมมาจริยะ ผู้มีเมตตาแก่ข้าพเจ้าอย่างลึกซึ้ง โดยได้เป็นพระวิปัสสนาจารย์ผู้บอกกรรมฐานและหลังจากออกกรรมฐานแล้ว ท่านยังได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาวิปัสสนาจารย์ให้อีกด้วย รู้สึกว่า

⁴⁴ วรรณกรรมพระพุทธานุสสาภาษาพม่าที่รับอิทธิพลมาจากวรรณคดีบาลีปรากฏขึ้นช่วงแรกในงานของพระญาณธชเถระหรือท่านแลดี สยาดอร์ว ในปี พ.ศ. 2423 (พุทธศตวรรษที่ 24). ดูเพิ่มเติมใน พระญาณธชเถระ (แลดี สยาดอร์ว), *อานาปานที่ปนี*, 11-13.

ท่านต้องเหน็ดเหนื่อยเนื่องจากข้าพเจ้ามากนัก⁴⁵

ระลึกถึงโอวาทของ พระอาจารย์ภัททันตะ อาสภเถระ ผู้เป็น พระวิปัสสนาจารย์ ซึ่งมีความต่อนหนึ่งว่า “การทดแทนบุญคุณ พระพุทธศาสนานั้น ในฐานะที่เราเป็นพุทธสาวก อาจจะทำอะไรได้ หลายทาง การรจนาหนังสืออันเป็นการเผยแพร่หลักธรรมคำสอน ก็เป็นทางหนึ่งที่จะทดแทนบุญคุณแห่งพระศาสนา ฉะนั้น อาจารย์ จึงขออาราธนาให้รจนาหนังสืออีกสักเรื่องหนึ่ง จะเป็นเรื่องอะไรนั้น ก็สุดแต่ท่านจะพิจารณาเอาเองเถิด” เมื่อได้ประสบการณ์ดังนี้ จึง มีใจเป็นกุศลคิดรจนาเรียบเรียงหนังสือ *ภาวนาที่ปณี* นี้ขึ้น⁴⁶

การเป็นผู้เชี่ยวชาญภาษาบาลีและวรรณคดีพระพุทธศาสนาของท่าน แสดงออกผ่านการนิพนธ์เป็นหนังสือซึ่งรักษาธรรมเนียมของวรรณคดีบาลี ใน ขณะที่ยังคงปฏิบัติกรรมฐานอย่างต่อเนื่อง และเป็นพระวิปัสสนาจารย์ด้วย แนวทางดังกล่าวเป็นการเจริญรอยตามพระสงฆ์พม่าซึ่งกระทำธุระทั้งสองใน พระศาสนาอันได้แก่ คันถธุระและวิปัสสนาธุระ ควบคู่กัน แตกต่างจากสยาม ซึ่งแบ่งแยก “คามวาสี” และ “อรัญญวาสี” อย่างชัดเจน⁴⁷ หรือแม้จะมีพระสงฆ์

⁴⁵ พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), *วิปัสสนาที่ปณี* (กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, 2545), 341-342.

⁴⁶ พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), *ภาวนาที่ปณี*, 240-241.

⁴⁷ ในสังคมไทย พระสงฆ์คามวาสีและอรัญญวาสี มีวัตรปฏิบัติและพำนักในพระ อารามซึ่งตั้งอยู่ในสถานที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน คามวาสี หมายถึง พระสงฆ์ที่อาศัยอยู่ใน วัดในหมู่บ้านหรือในเมืองหลวง ส่วนใหญ่มีหน้าที่เล่าเรียน ทรงจำพระธรรมวินัยจาก คัมภีร์ต่าง ๆ เช่น พระไตรปิฎก, อรรถกถา, ฎีกา เป็นต้น เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ หลักคำสอนอย่างลึกซึ้งแล้วนำไปประพฤติปฏิบัติ การจำพรรษาในอารามตามหมู่บ้าน ชุมชน หรือเมืองหลวง มีความสะดวกต่อการเดินทางไปศึกษาหาความรู้จากแหล่งต่าง ๆ โดยเฉพาะในสำนักที่อยู่ใกล้วัดของท่านเอง พระสงฆ์กลุ่มนี้บางครั้งเรียกว่า *ผู้ทรงคันถธุระ* ส่วน อรัญญวาสี หมายถึง พระสงฆ์ที่นำเอาพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไปปฏิบัติ

ไทยซึ่งเป็น “ผู้ปฏิบัติ” และเป็น “ผู้รจนา” หนังสือพระพุทธศาสนาหลายเล่ม แต่ท่านก็ไม่ได้ยึดถือวรรณคดีบาลีและขนบการประพันธ์ของวรรณคดีบาลีอย่างเคร่งครัด พระพรหมโมลีจึงถือว่าเป็นพระภิกษุไทยรูปแรกที่ได้รับอิทธิพลจากการศึกษาฝ่ายพม่า แสดงออกผ่านการสร้างสรรค์วรรณกรรม ซึ่งปัจจุบันมีพระภิกษุที่เจริญรอยตามอย่างท่านหลายรูป

5. สรุป

พระพรหมโมลีเป็นนักปราชญ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทของไทยผู้นิพนธ์วรรณกรรมที่ทรงคุณค่าเป็นภาษาไทย บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ลักษณะของเนื้อหาและการประพันธ์ในงานนิพนธ์พระพุทธศาสนาภาษาไทยของพระพรหมโมลี รวมถึงความสำคัญของงานนิพนธ์ในสังคมไทย ผลการศึกษาพบว่า งานนิพนธ์ของพระพรหมโมลีมีรูปแบบทางวรรณกรรมเหมือนวรรณคดีบาลี ซึ่งเป็นอิทธิพลที่ได้รับมาจากวรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาพม่า การศึกษาของคณะสงฆ์พม่ามีความโดดเด่นในแง่ของการให้ความสำคัญต่อการศึกษาค้นถุระและวิปัสสนาธุระควบคู่กัน ทำให้พระสงฆ์ที่สำเร็จการศึกษามีความเชี่ยวชาญและสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ทั้ง 2 ด้านให้แก่ศิษย์ของตน พระพรหมโมลีได้ผ่านระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม

อย่างเคร่งครัด โดยเน้นที่การฝึกจิตให้เป็นสมาธิ เพื่อความหลุดพ้นจากสังสารวัฏอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา ส่วนใหญ่พระสงฆ์อรุญญาวิสัยมักปลีกวิเวกไปศึกษาปฏิบัติกรรมฐานในวัดที่อยู่ห่างจากหมู่บ้าน ชุมชน หรือเมืองหลวง เนื่องจากต้องการความเงียบสงบ หลีกเลี่ยงความวุ่นวายในสังคม ซึ่งเป็นวิธีการที่เอื้อต่อการเข้าถึงความสุขจากการปฏิบัติธรรมเพื่อขัดเกลากิเลส พระสงฆ์กลุ่มนี้บางครั้งเรียกว่า ผู้ทรงวิปัสสนาธุระ. ดูเพิ่มเติมใน พรหมนิภา หลินปิยวรรณ, “การศึกษาเปรียบเทียบวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์คามวาสีกับพระสงฆ์อรุญวาสี ในสังคมไทยปัจจุบัน” (ปริญาญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), 38-39.

และแผนกบาลีของคณะสงฆ์ไทย ตลอดจนได้เป็นศิษย์ของท่านอาสภเถระ พระ
วิปัสสนาจารย์ชาวพม่าผู้แตกฉานทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติ รวมถึงความเป็น
ปราชญ์ผู้รอบรู้พระไตรปิฎกบาลี พร้อมอรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสสต่าง ๆ
ของพระพรหมโมลีทำให้ท่านสร้างสรรค์งานนิพนธ์ภาษาไทยที่ยังคงเอกลักษณ์
ของวรรณคดีบาลีได้อย่างมีวรรณศิลป์

งานนิพนธ์จำนวน 10 เรื่องของพระพรหมโมลีมีลักษณะเป็นงานเขียนเชิง
วิชาการพระพุทธศาสนา การเขียนหัวข้อแต่ละเรื่องของวรรณกรรมโดยอาศัย
แหล่งอ้างอิงจากคัมภีร์ต่าง ๆ เพื่ออธิบายและอภิปรายข้อมูลเป็นวิธีการอธิบาย
หรือชี้แจงด้วยหลักฐาน ทำให้งานเขียนมีความน่าเชื่อถือสำหรับเป็นแหล่งศึกษา
อ้างอิงทางพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ งานนิพนธ์ของพระพรหมโมลียังปรากฏ
รูปแบบทางวรรณคดีบาลีอย่างเห็นได้ชัด งานเขียนของท่านได้นำชื่อเรื่องจาก
วรรณคดีบาลีซึ่งเดิมที่เป็นชื่อคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสส มาใช้งาน
นิพนธ์มากถึง 4 ชื่อ รวมถึงการนำรูปแบบและโครงสร้างจากวรรณคดีบาลี
ได้แก่ บทปณามคาถา (ปณามพจน์) อาร์มภกถา อุทเทส นิตเทส การแสดง
รูปวิเคราะห์ ปทวิจยะ ไวพจน์ ปุจฉา-วิสัชนา อุปมา นิตาน และนิคมนถา
(ปัจฉิมพจน์) มาใช้ในงานนิพนธ์ ส่วนลักษณะทางภาษามีการใช้ร้อยแก้วแบบ
มีสัมผัส สำนวนยกศัพท์ และสำนวนโวหาร งานนิพนธ์ของพระพรหมโมลี
จึงเป็นวรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาไทยที่ยังปรากฏลักษณะทางวรรณคดี
บาลีอย่างชัดเจน พระพรหมโมลิน่าจะเป็นพระสงฆ์ไทยรูปแรกที่ทำให้ความสนใจ
และริเริ่มงานวรรณกรรมพระพุทธศาสนาในลักษณะดังกล่าว ซึ่งเป็นความ
พยายามในการรักษาและสืบทอดแนวทางการศึกษาปริยัติและปฏิบัติให้ควบคู่กัน
เหมือนกับแนวทางที่สามารถพบได้ในคณะสงฆ์พม่า

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. หนังสือ

พระญาณธชเถระ (แลดี สยาตอว์). *อานาปานทีปนี*. แปลโดย พระคันธสาราภิงศ์.
กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, 2551.

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร). *วิปัสสนาวงศ์*. กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า,
2545.

_____. *กรรมทีปนี*. กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, 2545.

_____. *โพธิธรรมทีปนี*. กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, 2545.

_____. *ภาวนาทีปนี*. กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, 2545.

_____. *ภูมิวิลาสินี*. กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, 2545.

_____. *มุนีนารถทีปนี*. กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, 2545.

_____. *โลกทีปนี*. กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, 2545.

_____. *โลกนาถทีปนี*. กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, 2545.

_____. *วิปัสสนาทีปนี*. กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, 2545.

_____. *วิมุตติรัตนมาลี*. กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, 2545.

พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครคมหากัมมัฏฐานาจริยะ. *วิปัสสนาทีปนีฎีกา*.
พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532.

สุภาพรรณ ฦ บางช้าง. *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา*. กรุงเทพ
มหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556.

2. พจนานุกรม

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. *ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ
สันสกฤต*. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏราชวิทยาลัย, 2553.

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ. พจนานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ : ฉบับภูมิพโลภิกขุ.
กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2556.

3. วิทยานิพนธ์

กิตติศักดิ์ ลาภสุริยกุล. “ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาเถรวาทต่อการ
ศึกษาพระไตรปิฎก.” วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต,
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560.

ดารณี สมบูรณ์อนุกุล. “ความสัมพันธ์ระหว่างความรู้เกี่ยวกับลักษณะโวหารและ
ความสามารถในการอ่าน เพื่อความเข้าใจกับความสามารถในการเขียน
ภาษาไทย ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 กรุงเทพมหานคร.” ปริญญา
ครุศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

ปรีชา ช่างขวัญเย็น. “การใช้ภาษาร้อยแก้วในภาษาไทยสมัยอยุธยา.” ปริญญา
อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2515.

พรรณนิภา หลินปิยวรรณ. “การศึกษาเปรียบเทียบวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์
คามวาสี กับพระสงฆ์ธรรมาวาสีในสังคมไทยปัจจุบัน.” ปริญญาศิลปศาสตร
มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.

พระพัฒนา ธรรมสารโร. “เรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมในกรรมที่ปณีของ
พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร).” ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต,
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2557.

4. รายงานการวิจัย

แม่ชีวิมุตติยา (สุภาพรรณ ณ บางช้าง). “จักกวางที่ปณี : ลักษณะเด่น ภูมิปัญญา
และคุณค่า.” รายงานการวิจัย: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2554.

อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. “วรรณกรรมล้านนา : ภูมิปัญญา ลักษณะเด่น และ
คุณค่า.” รายงานการวิจัย, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.),
2559.

5. รัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติ กฎหมาย ประกาศ

ประกาศสถาปนาสมณศักดิ์. 22 ธันวาคม 2537.

<https://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2537/D/102/1.PDF>.

• ภาษาต่างประเทศ

1. บทความ

McDANIEL, Justin Thomas. “Gathering Leaves and Lifting Words: Histories of Buddhist Monastic Education in Laos and Thailand.” *The Culture of Translation*. University of Washington Press, 2008: 161-190.

2. พจนานุกรม

BUDDHADATTA, A. P. Mahāthera, *concise Pali-English Dictionary*. Colombo: Colombo Apothecaries’ Co, 1887-1962.

DAVIDS, T.W. Rhys, and William STEDE. *The Pali Text Society’s Pali-English Dictionary*. London: PTS, 1921-1925.